

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет філології, історії та політико-юридичних наук
Кафедра літератури, методики її навчання, історії культури та
журналістики

Середня освіта (Українська мова та література)
014.01 Середня освіта (Українська мова та література)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Для здобуття освітнього ступеня магістр

«Позакласна робота з української літератури
як засіб формування творчої активності учнів»

студентки Малки Наталії Володимирівни

Науковий керівник -
доктор педагогічних наук ,
завідувач кафедри літератури,
методики її навчання, історії культури
та журналістики Ю.І. Бондаренко;
Рецензенти – доктор педагогічних наук,
доцент кафедри української мови,
методики її навчання та перекладу Т.В. Рудюк;
кандидат філологічних наук, доцент кафедри
літератури, методики її навчання,
історії культури та журналістики Н.І. Михальчук;

Допущено до захисту

завідувач кафедри –
доктор пед. наук, професор **Ю. І. Бондаренко**

Ніжин - 2022

Зміст

Вступ.....

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ ЗАСОБАМИ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1.1. Творча активність, загальні напрямки й підходи до її розвитку

1.2. Принципи організації позакласної роботи з української літератури та активізації творчої діяльності школярів.....

Висновок до першого розділу

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ В УМОВАХ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ

2.1. Традиційні й інноваційні форми, види й методи позакласної роботи та їх роль у розвитку творчих здібностей школярів

2.2. Сучасні технології організації позакласної роботи з метою активізації творчої діяльності дітей

Висновок до другого розділу

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ ЗАСОБАМИ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1.1. Творча активність, загальні напрямки й підходи до її розвитку

Творча активність – це складне особистісне утворення, важлива характеристика діяльності й водночас цілісна якість здобувача освіти. Вона характеризує творчу особистість, зокрема її здібності, що створюють умови для динамічної творчої мовно-літературної діяльності й саморозвитку.

Здібність – одне з найбільш загальних психолого-педагогічних понять. В українському педагогічному словнику за редакцією С. Гончаренка здібності витлумачено як «стійкі індивідуальні властивості людини, що є необхідними внутрішніми чинниками її успішної діяльності. Вони виявляються у тому, як людський індивід учиться, набуває досвіду в певній діяльності, включається у творче життя суспільства» [13, с. 162].

У контексті нашого дослідження становить інтерес тлумачення лексеми «здібності творчі», наведене в словнику-довіднику з професійної педагогіки за редакцією А. Семенової: «здібності творчі – це комплекс здібностей, що дають можливість за сприятливих умов успішно оволодіти творчою діяльністю, вони передбачають не тільки засвоєння інформації, але й прояв інтелектуальної ініціативи та створення чогось нового» [37, с. 221]; водночас поняття «здібності» у цьому ж енциклопедичному виданні тлумачиться як «психологічні особливості індивіда, що забезпечують можливість успішного виконання певного виду продуктивної діяльності» [37, с. 73].

Отже, творча активність – це реалізація здібностей, а тому є стійкою характеристикою людини. Вона акумулює в собі прагнення й готовність за внутрішнім покликанням здійснювати нестандартні самостійні дії для вирішення завдань продуктивної літературної діяльності, виражається в умінні креативно діяти, асоціативно мислити, а також сприймати художні твори емоційно.

Змістовний аспект творчої активності вміщує в собі інтереси й потреби, схильність до творчої діяльності, розвиток інтелектуальних, емоційних, вольових настанов і дій, що спричиняють результативність літературної діяльності школярів. Він має складну структуру, що об'єднує взаємозалежні та взаємообумовлені аспекти: мотиваційний, творчих здібностей, пізнавально-операційний, емоційно-вольовий, оцінювальний.

Таке загальне визначення творчої активності потребує конкретизації, адже її зміст визначено специфікою індивідуальних і вікових характеристик здобувачів освіти різного віку та особливостями освітньої діяльності.

Її зміст складається з комплексу психологічних характеристик людини:

- 1) розвинутих літературно-дослідницьких та літературно-творчих умінь;
- 2) високого загального та фахово компетентнісного рівня здобувачів освіти;
- 3) активної розумової діяльності, необхідної для успішного виконання літературно-дослідницьких та літературно-творчих завдань, поставлених учителем;
- 4) здатності до глибоких емоційних переживань та рефлексії під час безпосереднього контакту з художнім матеріалом;
- 5) широкої ерудиції учнів у сфері української та зарубіжної літератур, інших видів художнього мистецтва, постійного інтересу до цих дисциплін;

б) готовності створювати різноманітні проєкти (літературно-творчі та літературно-дослідницькі), підбираючи для цього необхідні матеріали, забезпечуючи їх обробку та моделюючи на цій основі новий творчий продукт.

Узагальнюючи якості творчої особистості, Гаврилюк В. доводить, що характерними для неї є активність, наполегливість, креативність, пізнавальність, прагнення до пошуку, розвитку й духовного зростання, наполегливість, інтуїція, творчі здібності, спонтанність [14].

Крім того, складники творчої особистості – це готовність до ризику, незалежність суджень, прагнення критично оцінювати власну літературну діяльність, почуття гумору, самотність уяви й думки [14, с. 26].

Творча активність – це здатність до продуктивної діяльності, яка націлена на вміння здійснювати літературно-творчі та літературно-дослідницькі завдання, використовувати набуті знання в нестандартних ситуаціях. Вона має декілька рівнів: описово-констатувальний (низький), рівень розуміння літератури (середній) і рівень тлумачення (високий).

Низький рівень проявляється в епізодичному характері до літературної діяльності, наслідування переважає над самостійністю й ініціативністю, репродуктивна діяльність превалює над творчим підходом до вирішення освітніх проблем.

Середній рівень визначається інтересом до літературної діяльності. Існує активна мотивація наукового пошуку, епізодично проявляється прагнення здобувачів освіти до самостійних рішень, виявляючи часткові творчі вирішення освітніх проблем. Учнівська літературна діяльність часто має дослідницьку спрямованість.

Стійкий пізнавальний інтерес й прагнення до творчої літературної діяльності, творчі здібності, комплекс інтелектуальних, емоційних і

вольових властивостей та умінь, які дають можливість самостійно й нестандартно вирішувати освітні завдання, визначають високий рівень.

Творча активність потребує пізнавальної активності. Гаврилюк В. виділяє такі рівні навчальної активності учнів.

1. Перший рівень – репродуктивна активність. Вона має на меті прагнення учнів освоїти, зрозуміти і реконструювати знання, оволодіти способом застосування їх за зразком.

2. Другий рівень – інтерпретативний (прагнення учнів до виявлення змісту навчального матеріалу, проникнення у сутність явища, прагнення пізнати зв'язки між явищами й процесами, оволодіння способами застосування знань у змінених умовах). На цьому рівні школярі не часто виявляють спрямованість до власного знаходження відповіді на запитання, що викликає інтерес.

3. Третій рівень – творчий (намагання використати знання в нестандартній ситуації, перенести їх й способи одержання в нові умови, тобто під час вивчення нового літературного матеріалу). Тому формування творчої активності достатньо складне, потребує значних затрат часу, і немалих зусиль.

Осмислення сутності творчої активності дає можливість дійти висновку, що це якісні зміни в особистісному становленні, які обумовлені вдосконаленням у здобувачів освіти психічних, фізичних та суспільних можливостей для самовиявлення, і все це спирається на закладені природою здібності. Названі зміни відбуваються як перехід від простого до складного, від нижчого до вищого, як поступальний процес накопичення психологічних властивостей, які сприяють позитивним якісним перетворенням дитини у різних сферах, зокрема й у літературній діяльності під час проведення позакласних заходів.

Узагальнюючи, можна ствердити: творча активність – особистісне динамічне утворення, яке включає в себе цілий ряд розумових та емоційних

властивостей людини, які дають можливість переходити від літературної творчості до інших видів діяльності і навпаки. Активізація творчої активності – процес неоднозначний, вона стимулює внутрішній розвиток особистості в цілому, у першу чергу її здібності, пробуджує бажання займатися творчою діяльністю.

Отже, аналіз спеціальної літератури дає можливість дійти висновку, що творча активність – складне особистісне утворення, спрямоване на створення, перетворення, пошук і відкриття нового. Зміст творчої активності складають різні вияви внутрішнього світу особистості: інтелектуальні, емоційні, вольові, уміння й навички, звички, здібності.

Природа і специфіка літератури як виду мистецтва обумовлює мотивацію мовно-літературної діяльності здобувачів освіти. Тому важливим елементом творчої активності є інтерес учнів до української літератури.

З погляду суспільного значення, слід зазначити таке: завданням школи нового типу є підготовка інтелектуальної еліти, а для цього необхідна активізація науково-пізнавальної та науково-творчої діяльності школярів.

Сучасні життєві реалії диктують свої умови життя, висувають нові вимоги до людини. Суспільні зміни, які відбуваються, переконують, що найбільшою вартістю є неординарна людська особистість з її талантами, пріоритетами, обдаруваннями. Тож виявлення розумової обдарованості (інтелектуальної, творчої), спеціальних здібностей у дітей, їхній розвиток і втілення є однією з актуальних проблем на сучасному етапі розвитку педагогічної теорії та практики.

При цьому треба враховувати, що діяльність у цьому напрямі надає вчителю-словеснику цілий ряд додаткових педагогічних можливостей, зокрема:

- 1) підтримувати обдарованих учнів, сприяти їх подальшому розвитку;
- 2) стимулювати школярів, у яких є проблеми з успішністю;
- 3) більш поглиблено вивчати окремі розділи, наявні в шкільному курсі з української літератури;
- 4) розширювати навчальний потенціал уроку, екстраполюючи його в позаурочний час;
- 5) організувати позакласну роботу.

На такій діяльній основі творча активність підвищує загальну освіченість учнів, заохочує до читання та вивчення художньої літератури, повертає до фундаментальних цінностей культури, розширює пізнавальні інтереси здобувачів освіти, всебічно розвиває, духовному збагачує, сприяє активному громадянському, морально-етичному, соціальному становленню особистості в сучасному світі, формує гуманістичний світогляд активної особистості, орієнтованої на національні та загальнолюдські цінності.

Ці складники реалізуються через такі завдання:

- 1) розвиток гуманістичних цінностей школярів та їх духовності в цілому, прищеплення морально-етичних норм, сприяння становленню національної свідомості, усвідомлення своєї ментальної пов'язаності з українським народом;
- 2) піднесення загальної освіченості здобувачів освіти;
- 3) формування базових знань з української літератури, необхідних для креативної самореалізації в суспільстві;
- 4) ознайомлення із видатними зразками української художньої літератури;
- 5) формування інтересу до українського слова як значущого духовного спадку народу, оригінального мистецтва;
- 6) прищеплення усвідомлення, що літературний твір є креативним мистецтвом слова;

7) розвиток читацької культури учнів, їхніх естетичних уподобань і смаків, здатності розрізняти класичну і масову культуру;

8) вивчення вітчизняного мистецтва слова в національному і світовому контексті, в їх безпосередніх зв'язках;

9) стимулювання творчих та інтелектуальних здібностей здобувачів освіти, критичного мислення, культури ведення дискусії, уміння аргументувати власну думку, орієнтуватися в сучасному інформаційному просторі;

10) розвиток навичок самоосвіти, бажання й здатності здобувати освіту.

Розвиток творчої активності в освітньому закладі – процес прогресивний. Він відображений в педагогічній діяльності вчителя, спрямованій на формування цілого спектру внутрішніх властивостей особистості, які зазнають постійних перетворень, та полягає в керованому розвитку її творчих здібностей, чим пробуджує інтерес до літературної творчості [13, с. 96].

З погляду психології освітнього процесу, для стимулювання активності учнів учитель має:

1) опиратися на їх інтереси й пізнавальні можливості;

2) враховувати індивідуальні запити учнів;

3) розвивати різнобічність інтересів школярів;

4) поглиблювати знання дітей з окремих тем;

5) доповнювати навчальну діяльність позакласною роботою, намагаючись продовжити підтримувати сталу внутрішню потребу у творчій діяльності за межами основних форм занять.

Оскільки творча активність школярів – це здатність до цілеспрямованої творчої та дослідницької літературної діяльності, учителю-словеснику потрібно змінювати характер освітньої підготовки таким чином, щоб навчитися звільнятися від стандартизованості,

стереотипності, демонструвати ініціативність, пошук нового, нестандартні підходи, готовність вирішувати проблеми, заходити в недосліджене, здійснювати рефлексію. Це можливо, якщо переорієнтувати репродуктивний процес навчання на евристичний, що відбувається в різноманітних формах:

- 1) літературно-дослідницьких гуртків, мета яких – поглиблено вивчати окремі теми або твори;
- 2) літературних студій;
- 3) драматичних гуртків;
- 4) вікторин, конкурсів, олімпіад, літературних вечорів, тижнів української мови та літератури, конференцій, семінарів, обговорень, зустрічей із письменниками та іншими видатними особистостями тощо;
- 5) пошуково-дослідної роботи;
- 6) заходів із підготовки матеріалів для літературних сайтів та шкільних газет;
- 7) походів у музеї та створення музеїв шкільного типу.

Це дає можливість застосовувати проєктні, інтерактивні, інформаційні технології, різноманітні ігри, проблемні завдання, під час проведення яких учні навчаються здійснювати самоконтроль, оцінювати результати власної творчої роботи.

Не обійтися вчителю і без написання учнями власних літературних текстів, постановки учням завдань самостійно знаходити потрібну інформацію, здійснювати аналіз, критикувати, продукувати власні художні образи.

Творча активність – складне багатовимірне явище. Кожна дитина – це особистість, яка не схожа ні на кого, та потребує індивідуального підходу. Саме тому навчання і виховання учнів необхідно здійснювати з опорою на такі дидактичні принципи: індивідуалізації та диференціації навчання,

довіри та підтримки, що є чи не найголовнішим у вихованні дитини, залучення учнів до участі в житті школи.

Важливе місце в системі розвитку творчої активності займає самостійна робота учнів, тому що ефективність роботи школяра визначається його розумовою активністю. Такі школярі виконують завдання з елементами пошукової, дослідницької роботи, працюють із довідковими джерелами літературознавчого характеру. Таким чином розвивається здатність здійснювати самоосвіту.

В. Сухомлинський акцентував, що учень повинен не просто слухати і думати, а діяти. Мислення має відбуватися саме у формі творчої діяльності, лише тоді під час класних та позакласних заходів всі будуть думати, не буде байдужих.

Дослідницько-творчі вміння учнів формуються поступово на основі накопичуваного досвіду, якого діти набувають, виконуючи індивідуальні, групові та колективні завдання. Учителеві необхідно проєктувати освітні ситуації таким чином, щоб учні здійснювали творчий пошук, вирішували проблемні завдання, які включають створення нового інтелектуального продукту.

Виділяємо систему творчих самостійних завдань для розвитку творчої активності:

- 1) креативно орієнтовані домашні завдання;
- 2) відповіді на питання проблемного характеру за вибором учнів;
- 3) канікулярні завдання дослідницького або творчого характеру;
- 4) створення різноманітних проєктів;
- 5) написання творчих робіт аналітичного, публіцистичного та художнього типів;
- 6) виконання шкільної наукової роботи в системі Малої академії наук;
- 7) підготовка доповідей та виступи на шкільних конференціях;

8) бесіди старших учнів із молодшими школярами, проведення з ними пізнавальних ігор, вікторин філологічного змісту;

9) створення і захист презентацій.

Отже, творча активність проявляється в процесі виконання завдань творчого характеру на позакласних заняттях. У цей час відбувається отримання творчого досвіду та особистісний розвиток школяра. Серед них визначаємо завдання, які заохочують до дії, проблемні запитання, роботи художньої творчості, завдання, що з'являються спонтанно залежно від особливостей навчальної ситуації і які є результатом комбінованого застосування словесних і практичних методів, задачі на впізнавання літературного матеріалу, загадування та відгадування, літературнодослідницькі вправи, що допомагають проникнути в художній світ письменника.

Учитель-словесник покликаний віднаходити обдаровану молодь, долучати її до власне літературної, а також до інших видів діяльності, які можна кваліфікувати як творчі. Для цього він має:

1. Використовувати підходи, спрямовані на те, щоб викликати в дітей інтерес до творчості, зокрема літературної.

2. Вивчати здібності школярів, виявляти серед учнів тих, хто має нахил до творчих дій в царині літератури чи інших видах діяльності, дотичних до мистецтва слова.

3. Ставити учнів у ситуації, коли від дітей вимагається прийняття творчих рішень, застосування креативного підходу, що забезпечує появу нового інтелектуального продукту (наприклад, увесь клас пише літературний твір художнього типу; це дозволяє вчителю побачити обдарованих).

4. Забезпечувати належну публічну презентацію творчих здобутків школярів (читання написаних художніх текстів, проведення

різноманітних виставок тощо), належне заохочення творчої діяльності високими оцінками.

5. Створювати колективів дітей, об'єднаних спільною творчою ідеєю, творчим задумом, постановка перед ними відповідних завдань, що стимулюють продуктивну креативно зорієнтовану діяльність.

Отже, творча активність – достатньо складне багаторівневе психологічне явище, що включає комплекс психологічних властивостей людини. Вона має важливе загальносуспільне значення, адже дозволяє формувати майбутнє покоління українців, здатних нестандартно діяти й тим самим забезпечувати розвиток різноманітних галузей. Окремо слід виділити літературно-творчу активність школярів. Вона є передумовою для появи нових талановитих письменників.

Існує багато способів розвитку творчих здібностей школярів. Сюди слід віднести й позакласну роботу, яка значно розширює педагогічні можливості в зазначеному плані, адже володіє комплексом нестандартних форм свого проведення.

1.2. Принципи організації позакласної роботи з української літератури та активізації творчої діяльності школярів

Учителю-словеснику в першу чергу необхідно усвідомлювати зміст позакласної роботи з української літератури. Г. Токмань окреслила його таким чином: «Позакласна робота з літератури – це різноманітні види літературної діяльності учнів освітньо-виховного характеру, організовані в позаурочний час» [40, с. 123]. Є. Пасічник та Н. Волошина також вважають, що для розвитку літературної обдарованості здобувачів освіти свою роль має зіграти позакласна робота. Так, Є. Пасічник визначив, що позакласна робота з літератури допомагає не лише розвитку творчих здібностей школярів, а і формує вміння спілкуватися, виконувати різноманітні

проблемні завдання, які значною мірою стимулюють інтелектуальні процеси.

Для успішної організації позакласної роботи потрібні відповідні філологічні та методико-літературні уміння педагога, зокрема індивідуальний підхід до роботи школярів, здатність приймати творчі рішення, організовувати позакласну роботу таким чином, щоб вона сприяла розвитку літературних здібностей учнів у позаурочний час.

А. Бруднов вважає, що такий вид діяльності «пов'язаний із інноваційними ідеями: гуманістичної спрямованості освіти; ієрархії педагогічних цілей, структурування індивідуалізованих систем навчання, перетворення знання на інструмент творчого осмислення світу, включення науково-дослідної діяльності в процес навчання...» [10, с. 2]. Погоджуємося з думками науковця в тому, що тільки комплексне усвідомлення розвивальної ролі позакласної роботи дозволяє її наповнити педагогічно продуктивним змістом, спрямувати на становлення школяра як творчої особистості.

Провідна дидактична мета, додаткові цілі, спеціальні методико-літературні підходи, організація й добір навчального матеріалу для формування діяльнісного наповнення позакласної роботи здійснюється на основі об'єднаного використання усіх відомих дидактичних принципів навчання та виховання, а також їх трансформації в площину шкільного викладання філологічних дисциплін.

Зміст діяльності словесника й учнів під час позакласних заходів зумовлений вибором основної стратегії розвивального впливу на школярів. Така стратегія є базовим моментом, що відображає не тільки процесуальні особливості навчального процесу, але й педагогічний задум – максимально стимулювати творчий потенціал кожної дитини, сприяти його розкриттю в конкретних видах роботи, у творчих продуктах, які з'являються на світ в результаті написання власних літературних текстів, виконання

дослідницьких завдань, підготовки різноманітних проєктів (постановки театральних вистав, підготовки літературних вечорів, конкурсів виразного читання, рецензування прочитаних книг, переглянутих кінофільмів чи вистав).

Педагогічна стратегія організації позакласної роботи з метою розвитку творчих можливостей школярів повинна спиратися на систему принципів. За філософськими словниками, принцип є першопричиною, першоосновою (від лат. *principium* – основа, начало) [67]. Вибір принципів відображає індивідуальну позицію педагога як наставника, його погляд на сутність навчального процесу й водночас передумовою, що визначає педагогічний стиль конкретного вчителя, його тип мислення, особливості професійної поведінки, зокрема й під час позакласної роботи.

Класифікував і виділив принципи навчання, зокрема наочності, свідомості, систематичності, послідовності, доступності, міцності засвоєння знань Я. Коменський [44]. По-своєму трансформував та інтерпретував їх К. Ушинський [41], виділяючи принципи наочності, усвідомленості, послідовності, міцності та стійкості засвоєння знань, своєчасності, органічності, постійності навчання, самостійності, уникнення надмірної напруженості, але й легкості, правильності, активності всіх учасників навчального процесу.

Для ефективної організації позакласної роботи з української літератури учитель має дотримуватися загальнодидактичних та методико-літературних принципів, зокрема взаємозв'язку навчання, виховання, інтегративності, культуровідповідності, соціокультурності, демократизації, гуманізації, креативності, інтеграції літературної та інших видів діяльності, органічної єдності навчання літератури й розвитку мовлення, урахування поліфункційності літератури, практичної спрямованості освітнього процесу на вироблення літературно-дослідницьких та літературно-творчих умінь,

здатності вступати в діалогічну взаємодію із художнім матеріалом не тільки під час проведення занять, але й позашкільному житті.

Крім цього, необхідно враховувати принципи, необхідні для організації суто позакласної роботи – своєрідних правил взаємодії учителя й учнів, вихідних положень, на яких ґрунтується система такої діяльності з урахуванням специфіки української літератури.

Дослідники називають різні підходи до класифікації принципів позакласної роботи. Розглянемо класифікації, конструктивність і необхідність яких не раз підкреслено в численних наукових розвідках й застосовано вчителями-практиками в навчально-виховному процесі, зокрема: взаємозв'язку позакласної та урочної роботи, спрямованих на організацію процесу вивчення школярами української літератури, урахування вікових закономірностей, ступеня готовності до творчої діяльності та розумової активності учнів основної та старшої школи, особистісно-орієнтованого підходу, поєднаного із засадами науковості, стимулювання інтересу до творчої праці на ниві літератури, пробудження емоційних реакцій, комінкативної активності.

Принцип наукової ґрунтовності вимагає, щоб позакласні заняття не перетворювалися на розвагу. Педагоги стверджують, що «наукові відомості, методично адаптовані з урахуванням вікових особливостей учнів, не повинні бути спотвореними. Це досягається завдяки подачі історичних довідок, коментарів, методично адаптованих до вікових особливостей. Учням пропонуються додаткові відомості ... учнів залучають до систематичної наукової роботи в межах філологічних дисциплін» [16, с. 183]. Ю. Бондаренко вважає: принцип «науковості» передбачає, що школярі будуть ознайомлені з адаптованими літературознавчими поняттями та історико-літературними даними, необхідними для осмислення художньої картини світу в тексті, а також

включені в продуктивну дослідницьку діяльність, яка сприяє пізнанню закономірностей художньої творчості» [7].

Літературно-творча діяльність – це не спонтанний процес. Вона може дати позитивні результати, якщо учні до неї науково підготовлені. Наприклад, щоб створювати власні художні тексти, школярі повинні засвоїти систему теоретичних знань про жанрово-родові особливості літератури, систему тропів, структуру сюжету та композиції, особливості образів-персонажів, різноманітні засоби творення.

Принцип наочності під час позакласних занять зумовлює демонстрацію певних речових об'єктів, а також процесу виконання творчих дій. Учитель-словесник може знайомити учнів з раритетними виданнями, рукописами письменників, але головне – демонструвати процеси науково-дослідницької та літературно-творчої діяльності. У такий спосіб учні засвоюють процедури написання наукових робіт, рецензій відгуків, власних художніх текстів, постановки театралізованих вистав, костюмованих дійств, конкурсів виразного читання, літературних вікторин тощо.

Ефективність позакласних занять значною мірою зумовлена принципом *систематичності й послідовності*, адже навчальна діяльність втрачає цілісність й логічну завершеність. Учитель-словесник повинен усвідомлювати всі завдання та структуру освітньої діяльності, необхідної для стимулювання творчої активності школярів в усіх її проявах. Проте в першу чергу це стосується розвитку в учнів саме письменницьких здібностей, адже на словесників покладається місія формувати майбутні покоління митців слова. Для цього потрібна спеціальна робота, спрямована на відбір молоді, талановитої в галузі літературної діяльності та подальшу допомогу їй в момент перших творчих кроків.

Принцип доступності зумовлює врахування вікових можливостей школярів, зокрема це стосується підбору навчального матеріалу,

застосування процедур творчої діяльності, які учні здатні виконати на тому етапі свого розвитку, на якому вони перебувають.

В аналогічному ключі слід говорити й про форми позакласної роботи. Вони будуть продуктивними тільки тоді, коли відповідають рівню літературної підготовки, загальнопсихологічним можливостям дітей, їх компетентнісному потенціалу та забезпечують зв'язок теорії і практики в різноманітних видах навчальної та творчої роботи.

Принцип міжпредметної взаємодії також зумовлює ефективність позакласних заходів. Це відбувається тоді, коли наявна «узгодженість змісту освіти з різних навчальних предметів, що визначається як загальними цілями освіти, так і врахуванням виховних завдань, зумовлених специфікою кожного навчального предмета. Для продуктивного засвоєння учнями знань, для їхнього інтелектуального розвитку засобами різних предметів шкільного курсу надзвичайно важливо встановити широкі зв'язки як між різними розділами курсів, що вивчаються, так і між різними предметами в цілому. Велике значення для розвитку інтелектуальних творчих здібностей учнів пояснюється тим, що в сучасній науці все більше посилюється тенденція до синтезу знань, до усвідомлення і розкриття спільності об'єктів пізнання» [15, с. 17].

Принцип демократизації й гуманізації передбачає партнерську співпрацю вчителя й учня, яка ґрунтується на взаємній повазі, довірі, толерантності задля досягнення освітньої мети. Перші творчі кроки школярів можуть бути не зовсім вдалими. Словесник повинен виявляти терпимість до творчих невдач, виявляти готовність спрямовувати творчі кроки дітей, виходячи з їх природних нахилів і здібностей.

Принцип індивідуалізації забезпечує використання різних способів, прийомів, форм для врахування індивідуальних властивостей школярів. І. Зайченко вважає, що особисті риси кожної дитини, що зумовлюють спрямованість до вибору видів творчої діяльності, її ціннісні пріоритети,

плани на подальше життя, настанови, мотиви поведінки, моральні ідеали, почуття відповідальності [4, с. 303-305] – усе це визначає характер творчої співпраці вчителя-наставника та його вихованців.

Принцип вибірконості дає змогу вчителеві обрати тему позакласного заходу, визначити дидактичний матеріал, встановити місце та час проведення заходу. Його важливість у тому, щоб правильно організувати позакласну роботу з погляду організаційних можливостей, намагаючись не перевантажити дітей, які в сучасній школярів мають досить щільний навчальний графік.

Сприяє успішному здійсненню мовленнєвого спілкування *принцип комунікативності*, який полягає у врахуванні природного прагнення школярів до спілкування. Кожен творчий продукт та способи його отримання підлягають ретельному обговоренню. При цьому слід надавати учасникам навчального процесу право висловити свої думки про шляхи й результати роботи. У школі має панувати атмосфера вільного обговорення, висунення різноманітних гіпотез, толерантне ставлення до чужих думок.

Необхідним принципом для позакласної роботи є *принцип емоційності*. Він полягає в тому, щоб не тільки вчити школярів, але й викликати в них емоційну реакцію в процесі творчої діяльності, в першу чергу пробуджуючи в учнів натхнення. Це доцільно робити й засобами різних видів мистецтва, під час походів до музеїв, переглядів вистав, проведення конкурсів.

Виховний принцип сприяє становленню морально-етичних властивостей і впливає на поведінку людини. Г. Ващенко акцентує, що «на школі лежить найвідповідальніше завдання: виховувати цю віру (у майбутнє), надихнути молоде покоління любов'ю до своєї Батьківщини, виховати свідомість високих якостей нашого народу і великої місії, що призначила йому доля» [12, с. 88]. Позакласна робота й творча активність

надають цьому досить широкі можливості, пов'язані з підвищеним емоційним фоном різноманітних навчально-виховних заходів.

Г. Передрій називає, окрім дидактичних, «спеціальні, властиві позакласній роботі положення», зокрема *принцип добровільності*, який полегшує роботу організатора, бо учень дотримується спеціальних вимог, виконує доручення добровільно й активізує мотивацію здобувачів освіти [31, с. 11]. Це важливо й для літературно-творчої роботи, адже не всі школярі мають відповідні здібності. Крім того, необхідно досягати й того, щоб учні самі добирали собі види творчої активності, які відповідають психологічним можливостям (здібностям, таланту) кожної дитини. Сюди слід віднести й принцип природовідповідності. Не слід нав'язувати окремим учням те, що суперечить їх нахилам.

Культурологічний принцип необхідний задля осмислення, відтворення і розвитку духовно-естетичних традицій, формування кругозору школярів у галузі культури, що необхідно для вироблення орієнтирів для творчої діяльності та встановлення індивідуальних творчих пріоритетів. Творча діяльність жодного митця не відбувалася поза простором світової та вітчизняної культури, що надихали його. Це ж саме стосується й перших творчих спроб школярів. В національно-виховному плані це сприяє самоідентифікації школярів як представників українського народу, виробленню в них національних цінностей, уведенні я дітей поле етнічної культури [33, с. 167-169].

Принципи інтерактивної взаємодії та змагальності забезпечують організацію масової і групової позакласної роботи (театральні вистави, літературні конкурси, вікторини, презентації), стимулюють пробудження активності та творчого мислення, співпрацю між учнями, учнями та вчителями, запрошеними гостями (наприклад, письменниками).

Застосовуючи *принцип міждисциплінарної інтеграції*, установлюючи міжпредметні та внутрішньопредметні зв'язки, учитель-словесник

розширює можливості творчої діяльності, адже існує широке поле, коли для створення учнями власних художніх чи публіцистичних текстів необхідно залучати знання з історії, географії та інших гуманітарних галузей.

Не можна оминати увагою й *принцип захоплення*, що виникає в умовах нестандартного навчання. Позакласні заходи своїм змістом і оригінальними формами допомагають викликати інтерес дітей до творчої діяльності, яка не завжди знаходить місце на обов'язкових уроках літератури, адже там учні більше залучені в процес засвоєння нових знань, ніж у виконання власної творчої роботи [29, с. 2–3].

Узагальнюючи твердження психолого-педагогічної та методико-літературної думки, слід сказати: організація позакласної роботи є широкомасштабним явищем, система її базових принципів вказує на те, що вчитель-словесник, намагаючись пробудити творчу активність дітей, повинен різнобічно оцінювати свою роботу, яка має відповідне спрямування.

Застосування взаємопов'язаних між собою педагогічних принципів дозволяє забезпечити цілеспрямований, постійний і систематичний вплив на формування творчих здібностей школярів, а в результаті воно допомагає підвищити інтерес учнів до вивчення української літератури. Проте це відбувається тільки за умови належної організації позакласної роботи, тобто визначення її змісту, застосування відповідних їй завдань форм, методів і прийомів навчальної діяльності.

Отже, психолого-педагогічні основи вирішення проблеми розвитку творчої активності школярів включають в себе дві основні підпроблеми, а саме: з'ясування сутності поняття «творча активність» у сфері вивчення української літератури та трансформації традиційних методів навчання з метою надання освітнього процесу відповідного спрямування.

Висновки до першого розділу

Творча активність – складне психологічне явище, адже потребує використання цілого комплексу внутрішніх і практичних властивостей школярів.

У першу чергу це стосується творчих здібностей, які дозволяють людині бути продуктивною в певній сфері діяльності. Саме вони визначають успішність, адже опираються на природну здатність виконувати ті чи інші дії, досягати оптимальних результатів, а головне – створювати якісно новий продукт (літературний твір, технічний пристрій, модель діяльності тощо), який до цього ще не існував.

Отже, творча активність – це процес реалізації наявних в людини здібностей, нахилів, таланту. Вона не може відбутися без інтересу, природної схильності до творчої діяльності, розвинутих інтелектуальних властивостей, здатності оцінювати, перетворювати, удосконалювати явища навколишнього світу.

Окреме місце тут займають літературні здібності і відповідно літературна активність, куди слід зарахувати дослідницькі (застосування творчих підходів до вивчення художніх творів), власне художньо-творчі дії школярів, спрямовані на написання оригінальних літературних текстів, а також здатність виконувати різноманітні проекти з використанням літературного матеріалу (наприклад, здійснення театральних постановок, підготовка презентацій, участь в літературних конкурсах і вікторинах, виготовлення газет-стіннівок тощо).

Творча активність не може відбутися без високого загального та фахового розвитку, куди входять літературно-дослідницькі та літературно-творчі уміння, висока розумова активність, здатність до глибоких емоційних переживань та рефлексії, широка літературна ерудиція, готовність до практичної роботи, зокрема створювати різноманітні проекти.

Виділяють три основні рівні творчої активності: описово-констатувальний (низький), рівень розуміння літератури (середній) і рівень тлумачення (високий).

Низький рівень – це епізодична творча активність, учні більше наслідують, ніж творять самі, значене місце посідають суто репродуктивні варіанти розумової діяльності.

В учнів із середнім рівнем помітний певний інтерес до літературної творчості. Вони готові здійснювати науковий пошук, епізодично здатні приймати самостійні рішення. Їм притаманні часткові творчі дії, але цікавить дослідницька робота.

Високий рівень відзначається постійним прагнення здійснювати дослідницьку й власне творчу роботу. В учнів наявний широкий комплекс психологічних властивостей, необхідний для цього.

Науковці стверджують, що передумовою творчої активності є активність пізнавальна, яка включає в себе: репродуктивну діяльність (відтворення знань та виконання творчих дій за зразком), інтерпретативну (не наслідування чужої творчості, а бажання засвоїти способи застосування творчих дій, пояснити їх ефективність), власне творчу діяльність (знаходження рішень в нестандартних умовах, готовність запропонувати новий власний інтелектуальний продукт).

Учитель-словесник має розвивати в учнів усі види творчої активності. При цьому необхідно підтримувати літературно обдарованих дітей, допомагати їм зробити перші кроки у сфері літературної творчості, підвищувати інтерес школярів до української літератури, мистецтва взагалі, урізноманітнювати навчальний процес, пропонувати учням широкий спектр дисциплінарно зумовлених видів діяльності.

Позакласна робота надає для цього широкі можливості. Школярі можуть відвідувати літературно-дослідницькі та драматичні гуртки,

літературні студії, брати участь в позакласних заходах (наприклад, зустрічах із митцями), присвячених творчості вітчизняних письменників, займатися пошуковою роботою, готувати матеріалів для сайтів та презентацій, відвідувати літературні музеї.

Проте основну роль тут виконують творчі завдання, пошук відповідей на проблемні питання, створення різних проєктів, підготовка доповідей, бесіди на літературні теми.

Учителі-словесники повинні стимулювати інтерес до літератури, враховувати індивідуальні здібності школярів, створювати навчальні ситуації, коли учні мають прийняти творчі рішення, пропонувати написання літературних текстів, сприяти презентації учнівських матеріалів, утворювати колективи школярів для спільної творчої праці.

Розвиток творчих здібностей школярів базується на загально-дидактичних та методико-літературних принципах, які слід адаптувати для виконання названого завдання засобами позакласної роботи.

Принцип науковості передбачає, що знання школярів будуть збагаченні інформацією, яка є корисною для творчої діяльності. Принцип наочності – це демонстрація способів створення літературних текстів та досягнення інших результатів. Важливо дотримуватися принципу систематичності й послідовності у формуванні творчих здібностей, адже тільки так виникають стійкі вміння. Усі творчі дії школярів мають бути їм доступні з погляду вікових можливостей, індивідуалізовані, виходячи з особистих здібностей окремих дітей. Принцип демократизації і толерантності стимулює партнерську взаємодію різних учасників навчального процесу. Під час позакласних заходів має відбуватися вільна комунікація, високий ступінь емоційності та захоплення, змагальність.

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ

2.1. Традиційні й інноваційні форми, види й методи позакласної роботи та їх роль у розвитку творчих здібностей школярів

У педагогіці наявний системний підхід поділу позакласної роботи. до кількістю учасників, регулярністю проведення, способом відтворення літературного матеріалу. Н. Грицай зазначає, що гнучкими, різноманітними й індивідуальними повинні бути форми позакласної роботи [17].

Можна виділити за кількістю учасників *індивідуальні, масові й групові форми* позакласної роботи. Г. Токмань доводить, що індивідуальні заняття можуть проводитись і зі слабкими учнями для покращення їхніх знань, і з обдарованими задля розвитку здібностей. Товариство, гурток, клуб, студія – групові формами організації позакласної роботи. Літературні тижні (української мови і літератури), обговорення художніх творів, предметні олімпіади, свята усної народної творчості, вечори художнього читання, поїздки літературними місцями, збирання фольклору – масові форм роботи [65, с. 123-132].

О. Куцевол детально схарактеризувала різноманітні форми літературних вечорів у школі, поділяючи їх залежно від характеру матеріалу й завдань на такі різновиди: ювілейні, тематичні, історико-літературні, жанрові; залежно від форм і методів, а також способів діяльності вчителя та учнів – на літературно-музичні композиції, вечори-конференції, ігрові вечори, вечори запитань та відповідей, вечори-читання, вечори широкої програми [32, с. 2-3].

Індивідуальні форми позакласної роботи ефективні тим, що вчитель дає змогу глибше зрозуміти і розкрити особистість учня, основні сили, літературні здібності та творчі нахили, скерувати його розвиток, а сам учень

отримає можливість мати кваліфіковану консультацію, пораду вчителя про особливості літературно-творчого процесу.

Науковці стверджують, що індивідуальні форми позаурочної роботи є необхідною частиною організаційної структури позакласної роботи та підготовчим етапом до інших форм (групової та колективної діяльності).

О. Кучерук дотримується думки та виділяє індивідуальні форми позакласної роботи: читання текстів напам'ять, виступ на заходах літературного характеру, переклад текстів рідною мовою, проведення експерименту, створення творчих робіт.

Ми вважаємо, що вчителі повинні враховувати художні інтереси учнів у плануванні індивідуальної позакласної роботи, допомагаючи у підборі додаткової літератури та написанні п'єс. Учні із задоволенням готують інформацію про знаменні дати, події, розповіді авторів, читають уголос вірші, уривки з творів українських поетів, презентують власні твори.

Перевагами індивідуальних форм позакласної роботи є можливість індивідуально підібрати зміст і швидкість навчальної діяльності, корегувати творчі здобутки учасників навчального процесу.

Групові форми передбачають обмежений склад і спільність інтересів учнів. Незмінний склад школярів працює в гуртках, товариствах, клубах за складеним планом, а змінний – під час проведення свята, літературного вечора чи ювілею тощо. Під час добору літературного матеріалу враховують вимоги чинної програми й літературознавчу підготовку учнів. Серед переваг групової роботи виділяють чітку організацію, що дає змогу координувати, упорядковувати позакласну роботу, ширше охопити комунікативну сферу, активізувати міжучнівський діалог [32, с. 17-25].

Є. Пасічник детально висвітлив процес позакласної роботи з української літератури. Учений визначає такі організаційні форми проведення: «через індивідуальні доручення, які виконують учні, заняття гуртка та масові заходи» [28, с. 370]. Науковець фіксує такі види гурткової

роботи: знайомство з новими художніми виданнями, зі спогадами про письменників, прослуховування доповідей і рефератів школярів про взаємозв'язок митців рідного краю, цікавих повідомлень, ознайомлення зі статтями про особливості віршування, культуру мовлення, складання публіцистичних статей, перегляд фільмів-екранізацій та ін. Крім того, Є. Пасічник виділяє гуртки залежно від спрямованості завдань, зокрема драматичні, літературно-творчі, літературно-краєзнавчі, фольклорні, художнього слова тощо. На його думку, стимулом творчості школярів є випуск шкільних літературних збірників й альманахів (на сьогодні це можуть бути електронні версії), проведення літературних вечорів, читацьких конференцій та диспутів, літературних екскурсій і походів, індивідуальне та групове збирання фольклору, виготовлення літературних карт, оформлення шкільного літературного музею тощо.

Розширюючи та поглиблюючи ці дослідження, Б. Степанишин додає, що більш детальне вивчення літературних тем для частини учнів здійснюється на заняттях гуртка, а для багатьох – «у краєзнавчих походах, у процесі підготовки і відзначення ювілеїв письменників, у роботі з обладнання літературного кабінету, в учнівському лекторії, на читецьких конференціях, масових заходах шкільної бібліотеки тощо» [39, с. 224].

Поєднання змісту заняття з навчальним матеріалом, відповідність тематики віку учнів, їхнім інтересам і нахилам створює умови для ефективної гурткової роботи. Окрім цього, до організації гурткових занять ставлять ще й такі вимоги: «зверненість тематики роботи гуртка, його форм і методів до різних сторін пізнавальної діяльності учнів, зокрема інтелектуальної (активний пошук, здогад, розуміння цільових установок, готовність до їх виконання), емоційної (радість пізнання, переживання емоцій здивування, очікування успіху, задоволення і т. ін.), вольової (ініціативність, здатність до формулювання і виконання завдань, готовність

довести справу до логічного завершення тощо); врахування у визначенні тематики гурткової роботи «запитів учнів» [27, с. 20].

С. Пультер й А. Лісовський до масових позакласних літературних відносять: проведення тижня української літератури (інколи інтегруємо з українською мовою), відзначення ювілею письменника, поетичні вечори в школі, літературні ранки та вечори, літературні конкурси та олімпіади тощо [35, с. 121]. Науковці розрізняють такі шкільні гуртки: фольклорний, виразного читання, літературно-музичний, літературно-творчий, літературно-краєзнавчий, літературно-драматичний, синтетичний (комбінований) літературний.

Підтримуємо думки Н. Волошиної, яка рекомендує серед успішних форм позакласної роботи в процесі вивчення української літератури в школі видання шкільного літературного альманаху, конкурси на кращий учнівський твір, літературні олімпіади, екскурсії, зустрічі з письменниками, людьми різних професій, учасниками героїчних подій, читацькі конференції, літературні диспути, драматичні, літературно-мистецькі й творчі гуртки та ін. Науковець вважає, що вони активно розвивають творче мислення та літературно-творчі здібності школярів, виділяє літературні вечори, вечори власної учнівської творчості. У своїх публікаціях Н. Волошина рекомендує охоплювати позакласною роботою якнайбільше учнів [39, с. 162].

Отже, позакласна робота має багато різноманітних форм і практично всі вони стимулюють творчу активність школярів.

Так, на гуртку виразного читання, учні вчать правил декламування віршів, розвивають пам'ять, мислення та увагу. Школярі беруть участь у літературних читаннях, у творчих концертах, це допомагає їм розширювати творчий потенціал та впевненість у своїх можливостях.

Під час відвідування фольклорного гуртку, діти знайомляться з духовною спадщиною своєї нації. Вони розширюють кругозір та

збагачуються знаннями про усну народну творчість. Учасники гуртку збирають перлини літературного слова.

На літературно-творчому гуртку школярі знайомляться з будовою літературного твору, досліджують його структуру, роблять аналіз мовно-літературних явищ. Діти навчаються писати художні твори, римувати слова, складати вірші.

Відвідуючи літературно-драматичний гурток вчителі розвивають творчий потенціал, виховують любов до прекрасного. Учасники поглиблюють знання з написання інсценівок, п'єс, драматичних творів. Діти вдосконалюють вміння та навички розігрування творів перед глядачами.

Комбінований літературний гурток є найпопулярніший серед школярів. Він включає всі види роботи: написання творів, статей, складання віршів, ознайомлення з біографіями відомих поетів, письменників, акторів, збирання фольклору, розвиток дикламаторських навичок і т.д.

Ефективними є різноманітні види і форми літературно-краєзнавчої роботи, зокрема, ознайомлення з життям і творчістю письменників рідного краю, екскурсії до пам'ятних літературних місць, конференції за творчістю місцевих письменників, виготовлення літературної карти області, створення шкільного куточка, випуск літературних газет, альбомів і альманахів на літературно-краєзнавчу тематику, зустрічі з місцевими літераторами, збирання зразків усної народної творчості тощо [35, с. 122].

На думку сучасних методистів, масові форми позакласної діяльності є завжди актуальними формами, зокрема, дні й тижні української мови і літератури, свята, фестивалі, конференції, олімпіади, конкурси, зустрічі, вікторини, бесіди. Для їхнього проведення залучають значну кількість учнів. Добре спланована підготовча робота, спрямована на популяризацію української літератури, удосконалення комунікативних умінь і навичок учнів забезпечує ефективність масових заходів. Масові форми часто проводять за межами школи, області, а то й країни (спілкування з членами

діаспори США, Канади, Євросоюзу). На сьогодні можна провести такі зустрічі на різних онлайн-платформах, тому вони можуть мати широку географію.

Ефективною масовою формою позакласної роботи вважають літературний тиждень. Його організують учасники гуртка, але до участі в цьому заході залучають не лише гуртківців. Це учні різних класів, які допомагають учителеві дібрати потрібний матеріал.

Тиждень української мови та літератури – епізодична форма позакласної роботи. Мета – створення спеціального середовища, що допоможе учням продемонструвати здобуті знання, зміцнити свою комунікативну компетентність, викликати інтерес до позакласної роботи, самоосвіти, поглибити знання з української мови і літератури [36, с.245].

Ця форма позакласної роботи має ряд функцій: *організаційна* – удосконалення організаційних здібностей педагогів і учнів завдяки впровадженню цікавих інноваційних технологій в освітній процес; *діагностувальна* – дає змогу простежити динаміку особистісного розвитку здобувачів освіти; *моделювальна* – передбачає моделювання заходів відповідно до освітньої мети і запитів.

На нашу думку, тиждень української мови та літератури є провідною комплексною формою, що має складну структуру й дає змогу інтегрувати різні форми позакласної роботи: систематичні (гурток, МАН, випуск друкованої продукції, літературні раді(теле)передачі та ін.), епізодичні (олімпіади, літературні конкурси, екскурсії до музеїв, бібліотек, редакцій, презентації, виставки); індивідуальні (підготовка до олімпіад, конкурсів), групові, роботу в парах (підготовка до літературних вечорів, свят, КВК).

Планування тижня повинно відбуватися таким чином, щоб активізувати творчу діяльність школярів. Цьому служать спеціальні творчі завдання.

**План літературного
тижня
«Природа в поезії письменників рідного краю»
із творчими завданнями**

1. Понеділок – розповідь учителя і підготовлених учнів про красу рідного краю та поетів, які її оспівували (творче завдання – підібрати та прокоментувати біографічні факти, що засвідчують зв'язок митців із природою місцевості, де вони народилися й вирости, створити малюнки-ілюстрації до цих фактів).

2. Вівторок – похід до краєзнавчого музею (відділ природи) або на природу, прослуховування екскурсовода (творче завдання – створити твір-опис цього відділу або куточка природи).

3. Середа – конкурс виразного читання пейзажної лірики місцевих авторів (творче завдання – підготувати один вірш до виразного читання, намагатися максимально продемонструвати талант декламатора).

4. Четвер – зустріч з письменниками-ліриками, що живуть у місті або селі. Мета – здійснити творчий діалог між митцями та учнями (творче завдання – підготувати запитання, які можна поставити письменникам, сформулювати їх таким чином, щоб вони мали проблемний характер).

5. П'ятниця – концерт за участю школярів різних класів (творче завдання – скласти план заходу, підготувати окремі номери).

За частотою проведення розрізняють *систематичні* й *епізодичні форми* позакласної роботи. *Систематичні* – мовні-літературні гуртки, клуби, ведення блогу, вебсторінки або сайту, членство в Малій академії наук (МАН), які проводяться постійно зі сталим складом учнів та ін.

Мовно-літературний гурток має на меті розвиток творчого мислення учнів, але разом із тим і навчання грамотності. Основна мета гуртка – розвиток літературно-творчих та літературно-дослідницьких здібностей

дітей. У процесі навчання реалізуються важливі ідеї – розвиток мислення, зв'язного мовлення, творчості, уваги та пам'яті. В результаті виходить освічена й творча людина. Під час гурткової роботи передбачені виступи дітей у концертній програмі як читачів, ведучих та дикторів.

Ведення блогу – це систематична форма позакласної роботи, яка передбачає розвиток літературної та творчої діяльності гуртківців. Під час такої роботи учні проявляють вміння користуватися сучасними технологіями, знайомляться з правилами ведення блогів, їх оформлення та займаються підбором інформації.

Членство в Малій академії наук-допомагає учням проявити свій творчий потенціал. Під керівництвом вчителя школярі розвивають вміння писати наукову роботу та представляти свої результати.

До *епізодичні форми позакласної роботи* – свята, виставки, тиждень української мови і літератури, екскурсії, конкурси, мовно-літературні олімпіади, літературні презентації.

Олімпіаду з української мови і літератури визначають як важливу форму, що проводиться з метою розвитку пізнавальних інтересів, творчих здібностей школярів. Також це періодична форма позакласної й позашкільної роботи учнів, що відбувається для виявлення кола інтересів, ступеня розвитку учнів; своєрідне філологічне випробування, що включає виконання учнями творчих робіт підвищеної складності, які вимагають широкої ерудиції, кмітливості, розвиненого художнього чуття і вдалої літературно-творчої діяльності (написання творів) [36, с. 188]. Написання літературних творів потребує від учнів та вчителя великої підготовки та кропіткої діяльності, яка спрямована на розвиток творчих здібностей школярів.

Результати олімпіади дають змогу вчителю узагальнити досягнення своєї роботи, виявити талановитих дітей, критично оцінити свою роботу.

Літературна вікторина – форма позакласної роботи, яка проводиться у вигляді гри і складається з цікавих завдань (різного рівня складності) та вимагає від учнів проявів активності, кмітливості та креативності. Вікторина дає змогу повторити, узагальнити, систематизувати знання з літератури, удосконалити вміння й навички, формувати пізнавальні здібності учнів, бажання вивчати літературу.

Приклад питань до вікторини, посилених творчими завданнями:

- *Розкажіть, що вам відомо про твір «Тіні забутих предків». Опишіть світ гуцулів, у якому перебувають головні герої твору.*
- *Які особливості «білого» вірша ви знаєте? Створіть власну поезію у формі білого вірша.*
- *Назвіть справжнє ім'я письменниці Лесі Українки? Підберіть науково-популярний матеріал, який повідомляє, яким чином авторка обрала саме такий псевдонім, складіть його план.*
- *Скільки років прожив поет Тарас Шевченко? Чому стільки? Опишіть умови солдатчини, які підірвали здоров'я поета.*
- *Назвіть головних героїв твору «Ніч перед різдвом» М.Гоголя. Зіграйте сценку, імітуючи їх мову.*
- *Чим відрізняється народна казка від авторської? Придумайте казкового героя.*
- *Чим відрізняється прислів'я від приказки? Назвіть ті, які знаєте. Опишіть життєву ситуацію, до яких вони підходять.*

Поширеною формою позакласної роботи методисти називають презентацію власних літературних доробків. Значні можливості в організації й проведенні презентацій має відеозв'язок на різних платформах, завдяки якому учні мають змогу наживо поспілкуватися з авторами, поставити їм запитання.

Екскурсія – ще одна поширена форма позакласної під час якої учні відвідують музеї, цікаві місця свого містечка, села, знайомляться з

літературною спадщиною та дізнаються нові факти про письменників рідного краю. Екскурсії збагачують життєві враження учнів, розвивають спостережливість, комунікативні, творчі вміння.

Зокрема, у місті Прилуки Чернігівської області учні можуть відвідати краєзнавчий музей, ознайомитися з творами письменників рідного краю, переглянути їхні роботи. Також функціонує у місті картинна галерея, де школярі можуть переглянути ілюстрації до прочитаних творів відомих письменників, розглянути їх портрети. Як відомо, в Чернігівській області знаходиться Національний історико-культурний заповідник «Качанівка», який учасники гуртку можуть відвідати. Метою такої екскурсії є ознайомлення учнів з одним з семи чудес України. Садиба в Качанівці є одним з найгарніших місць, яке збереглося з кінця XVIII – поч. XX ст. до наших днів. Великої уваги приділено інтер'єру кімнат, старовинним меблям. Відвідувачі можуть прогулятися кімнатами, де колись відпочивали та писали свої твори Микола Гоголь, Тарас Шевченко та ін. У відкритому доступі знаходиться альбом почесних відвідувачів, який нараховує 608 автографів відомих письменників, акторів, поетів. Також є можливість ознайомитися з літературою, яку любила читати тодішня інтелігенція. Під час відвідувань картинної галереї учні ознайомляться з неймовірним скарбом, отримають нові враження та естетичну насолоду.

За результатами поїздки в Качанівку всі учні виконують творчу роботу, присвячену опису найбільш цікавих куточків цього маєтку або роздуму, чим незабутні годити, проведені в Качанівці.

Нині ми стали більш залежним від інформаційних технологій (COVID-19, повномасштабне вторгнення), що спонукає до створення різноманітних новітніх інтернет-проектів. До них належать музеї, картинні галереї та театри, які функціонують в режимі онлайн. Їх можна відвідати не виходячи з класу, придбавши онлайн-квиток. Вони є зручними та безпечними під час складної ситуації в країні.

Проблемні лекції – це залучення учнів до роботи шляхом створення проблемної ситуації, розв’язання якої представлено як щось невідоме, яке слід відкрити. Така лекція – це пошук способів вирішення означеної проблеми. Проблемне питання відбувається різними способами:

- 1) у вигляді прямої постановки проблеми;
- 2) у формі запитання;
- 3) шляхом повідомлення протилежних думок.

Творча активність учнів – роль співдоповідачів, дискутантів, які виявляють свою позицію у вирішенні проблеми.

Біонарна лекція належить до сучасних форм подання матеріалу, під час якої два вчителі подають матеріал, ведуть дискусію, доповнюють один одного. Ця форма лекції вчить учнів сприймати різні погляди на однакову ситуацію, виробляти власну позицію.

Диспут допомагає школярам розвивати діалектичне мислення. Це невимушена розмова на певну тему, під час, якої учні вчать обґрунтовувати власну думку за прочитаним художнім твором, наводити аргументи, ставити питання до опонентів розмови.

За способом презентації матеріалу бувають усні та письмові способи проведення позакласної роботи. Дослідники зазначають, що усні форми більш цікаві ніж писемні, проте останні мають більш практичну значущість. Ці форми можуть поєднуватися та перебувати у взаємозв’язках, утворюючи загальну систему позакласної роботи з української літератури, творча ефективність якої зумовлена новачійними способами свого проведення.

Використання різноманітних форм позакласної роботи організовує співпрацю вчителя та учнів, активізує творчу пізнавальну діяльність здобувачів освіти, посилює виховний потенціал, виражає взаємозв’язок навчання і виховання, відповідальність за результат роботи, активізує літературознавчу діяльність, сприяє формуванню в здібних й обдарованих

учнів стійкої мотивації до самостійного пошуку, саморозвитку та самореалізації.

Досвід доводить, що ефективними є форми позакласної роботи з літератури, розроблені Т. Бабійчук на принципах діалогізму та проблемності: мінілекторій (лекції проблемні, діалогічні (бінарна лекція або лекція вдвох), лекції-візуалізації); диспути; інсценізації; літературно-музичні вечори, літературні портрети, присвячені великим українцям (як правило, письменникам); реклами художніх творів; літературні читання; день української книги; усний журнал [1, с. 449-453].

Для аналізу методів і прийомів, які пожна застосовувати під час позакласної роботи, спираємося на загальноприйняте визначення: методи навчання – «це упорядковані способи взаємопов'язаної діяльності вчителя й учнів, спрямовані на розв'язання навчально-виховних завдань, реалізацію вимог чинних навчальних програм» [36, с. 144]. Методи відображають логіку пізнавальної діяльності здобувачів освіти, яку спрямовує і якою керує вчитель [42, с. 142]. Дидакти пропонують декілька класифікаційних систем методів: словесні (лекція, бесіда), за характером логіки пізнання (аналіз, синтез, індукція, дедукція), за рівнями розумової діяльності (евристичний, дослідницько-пошуковий, репродуктивний, творчого читання).

Окремим методом вважають самостійну роботу з біографічними та художніми текстами. Наголошуючи на ефективності вправ у позакласній роботі з української літератури, Є. Пасічник зауважує, що вправи повинні відповідати вимогам принципу комунікативності, літературне завдання має бути ситуативно адекватними, концентруватися на змісті тексту.

Прийоми навчання – «система дій та операцій взаємозв'язаної діяльності вчителя й учнів, спрямована на досягнення часткової мети; входять до структури методів навчання» [36, с. 196]. Пояснюємо це тим, що позакласна робота з української літератури є складником системи навчання української літератури загалом і її завдання полягає в збагаченні та

розширенні знань учнів з української літератури, створенні інтелектуального фону, що сприяє свідомому й глибокому засвоєнню навчального матеріалу, удосконаленню набутих знань, розвитку вмінь і навичок усного та писемного мовлення [30, с. 125].

Отже, організовуючи позакласну роботу з української літератури, необхідно використовувати названі науковцями й апробовані вчителями методи навчання української літератури, зважаючи на своєрідність позакласної роботи, її діяльнісно-творчу мету, адаптуючи до вікових та індивідуальних можливостей дітей.

О. Ковтун вважає, що ефективними методами і прийомами позакласної гурткової роботи є короткі цікаві літературні розповіді вчителя про письменників, історії створення художніх творів, повідомлення учнів реферативного характеру, інформація про наслідки збору матеріалу із текстів сучасних письменників, спостереження над спеціально дібраними й продемонстрованими літературознавчими явищами, цікаві бесіди, вправи, літературні ігри тощо. У роботі, що спрямована на розвиток творчих, пізнавальних здібностей учнів, доцільними будуть написання і зачитування повідомлень літературного характеру, розповідей про попередній досвід, складання власних літературних творів, літературних загадок, шарад тощо [27, с. 24].

Під час організації й проведення позакласної роботи з української літератури застосовують різноманітні засоби навчання, що «активізують мовленнєву й пізнавальну діяльність здобувачів освіти, допомагають учителеві керувати їхньою пізнавально-практичною діяльністю, формуючи при цьому відповідні вміння й навички, впливати на процес виховання» [45, с. 66]. До засобів навчання належать підручники, дидактичний матеріал, наочність, технічні засоби.

Аналіз сучасних методико-літературознавчих досліджень дало змогу зрозуміти, що основним засобом для позакласних занять з української

літератури є текст. Здобувачі освіти поступово набувають навичок текстосприйняття і текстотворення у ході його аналізу і творчої інтерпретації.

Реалізація ключової реформи Міністерства освіти і науки України – концепції «Нова українська школа» – має на меті створити школу, яка даватиме учням не тільки знання, а і вміння застосовувати їх у житті.

Тому серед 10-ти ключових компетентностей, яких набувають здобувачі освіти під час вивчення різних предметів на всіх етапах освіти, є інформаційно-цифрова компетентність, яка «передбачає впевнене, а водночас критичне застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для створення, пошуку, обробки, обміну інформацією на роботі, в публічному просторі та приватному спілкуванні. Інформаційна й медіа-грамотність, основи програмування, алгоритмічне мислення, роботи з базами даних, навички безпеки в інтернеті та кібербезпеці. Розуміння етики роботи з інформацією (авторське право, інтелектуальна власність тощо)» [19, с. 24]. З огляду на це позакласна роботи вимагає застосування сучасних (електронних) засобів навчання, зокрема, відеофрагменти, електронні підручники, посібники й словники, відеопрезентації, твори мистецтва тощо. Необхідно методично правильно й дозовано застосовувати ІКТ. Наприклад, на заняттях літературного гуртка можна запропонувати учням за допомогою програми PowerPoint створити презентацію, але акцентувати увагу на вимогах, які ставляться до такого електронного продукту.

Нині в пріоритеті розроблення й запровадження освітніх інновацій, інформаційних технологій, створення сучасної індустрії навчальних засобів. Усвідомлення важливості формування інформаційно-навчального середовища обґрунтовує забезпечення кожному учневі рівного доступу до якісної освіти, зокрема, вебтехнологій, електронної пошти, репозитарію, пошукових серверів, телеконференцій, спілкування в чатах.

Означені форми, види й методи позакласної роботи реалізуються лише комплексно у взаємозв'язку, функціонують як цілісна система, що забезпечує правильне визначення мети й завдань позакласної роботи з української літератури. Таке утворення дає змогу активізувати пізнавальну діяльність учнів, формує їхній світогляд, удосконалює вміння самостійно працювати з інформацією, критично оцінювати її, застосовувати в практичній діяльності.

2.2. Сучасні технології організації позакласної роботи з метою активізації творчої діяльності дітей

Технологізація освітнього процесу з вивчення української літератури включає широке використання сучасних освітніх технологій з метою розвитку творчої активності, комунікативної здатності, формування творчих здібностей та створення умов для самоосвіти й саморозвитку особистості. Процес технологізації повинен забезпечувати підвищення ефективності не тільки урочної системи навчання, але й охоплювати позакласну роботу, яка має широкі можливості для активізації творчої діяльності школярів, вироблення в учнів сталої потреби як у засвоєнні нових знань, так і у використанні цих знань для вироблення нового інтелектуального продукту.

Процес технологізації освітнього процесу пов'язаний із пошуком таких дидактичних, методико-літературних та літературознавчих підходів, які перетворювали б навчання на вмотивований законами логіки процес із гарантованим результатом (у нашому випадку – авторським учнівським продуктом у сфері літературної творчості та іншими результатами, пов'язаними із діяльністю, в основі якої лежить використання мистецтва слова.

Термін «технологія» має грецьке походження від τεχνολογία (грец. τεχνη – майстерність, техніка; грец. λογος – (тут) передавати) і означає способи (набір і послідовність операцій, їх режими) забезпечення потреб учасників навчального процесу шляхом застосування спеціальних засобів (текстуальних, аудіовізуальних, музичних та ін.).

Технологія навчання передбачає комплексне проектування та реалізацією методико-літературних завдань і змісту навчання в урочний та позаурочний час, що має бути узгоджено з освітніми стандартами, навчальними планами та програмами. Вона включає широку систему різноманітних форм, актуальних методів і засобів навчання, що забезпечують оптимальні шляхи досягнення освітньої мети.

У такий спосіб технологія навчання забезпечує гарантоване досягнення бажаних результатів (художньо-творчих зокрема) і містить такі обов'язкові компоненти: мета літературної освіти, зміст філологічного навчання, усвідомлена логіка застосування дидактичних методів, пов'язаних з ними прийомів і засобів в межах обраної вчителем організаційної форми (урочної або позаурочної). Сюди ж входять способи співпраці учасників освітньо-виховного процесу, визначена послідовність оцінки одержаних результатів, що виникли в результаті засвоєння та використання навчальної інформації з метою розвитку творчих здібностей, нахилів, талантів учнів основної та старшої школи, що беруть участь у різноманітних позакласних заходах.

Педагогічний інтерес до інтерактивних освітніх технологій у галузі навчання української літератури обумовлений сучасними вимогами щодо необхідності видозміни освітнього процесу в діалогічну взаємодію учнів між собою, учнів та вчителя, учнів та представників творчих професій (письменників, журналістів, акторів, режисерів тощо; останнє за можливістю, яка є в населених пунктах, де знаходиться школа).

Взаємонавчання, коли школярі і вчитель є рівноправними та рівнозначними суб'єктами освітнього процесу, – теж важлива ознака позакласної роботи з української літератури, організованої на засадах технологічного навчання. Зважаючи на те, що такий підхід до освітньої діяльності стимулює творчу активність школярів, ми звертаємо обов'язкову увагу на ті аспекти технології, які забезпечують колективне емоційне переживання й обмін естетичними враженнями від художнього матеріалу або власних творчих дій, активізують роботу творчої думки учнів, готують до діалогу з письменником (уявним чи реальним), до створення власних зразків художньої діяльності.

Особливості застосування інтерактивних методів навчання на уроках та під час проведення позакласних заходів з української літератури розкриті в працях Ю. Бондаренка, С.Жили, О. Забарного, Л.Неживої, А.Ситченка, Г. Токмань, В. Шуляра, Т. Яценко та ін. Як свідчить опрацювання методико-літературних джерел, інтерактивні методи навчання збільшують в учнів інтерес до мистецтва слова, створюють умови для оптимального вивчення художнього матеріалу, розвивають креативність в галузі літературної творчості, мислинневу самостійність учнів усіх вікових груп.

Представники дидактики виділяють декілька варіантів застосування технологій відповідно до освітньої мети та форм здійснення навчальної діяльності учнів (О. Пометун, Л. Пироженко). У проекції на позакласну роботу з української літератури ці інтерактивні технології слід поділити таким чином:

1. Колективно-групове навчання (передбачає спільну (фронтальну) роботу учнів цілого класу, спрямовану на колективну творчість під час організації різноманітних позакласних заходів (літературних вечорів та ранків, концертів, театральних вистав, творчих зустрічей та ін., присвячених поглибленому та додатковому вивченню української літератури);

2. Інтерактивні технології кооперованого навчання (робота в парах, робота в невеликих колективах тощо). Їх використовують для виконання творчих завдань, коли потрібна взаємодія декількох учнів: спільне написання літературних творів, публіцистичних статей, різноманітних повідомлень, редагування друкованих матеріалів, розв'язування ребусів, підготовка виступів, пошук необхідної інформації про письменника або його художні тексти.

3. Технології ситуативного моделювання (ігрове моделювання явищ, що вивчаються (інсценізація драматичних текстів, читання в ролях, різноманітні змагання під час опрацювання окремих художніх елементів літературних творів або історико-літературних матеріалів (наприклад, біографії письменників);

4. Технології опрацювання проблемних питань – широке відкрите спільне обговорення якогось суперечливого моменту. Сюди слід віднести позакласні заходи, присвячені дискусіям з приводу художніх проблем, для яких не вистачило часу на основних уроках з української літератури (зокрема, учні можуть обговорювати важливі питання людського буття, які вони зустріли в програмових художніх текстах, але на матеріалі літературних джерел, передбачених для позакласного вивчення).

Н. Солодюк виділяє такі типи інтерактивних методів навчання української мови і літератури: методи колективно-групового навчання («мікрофон», «розумовий штурм», «літературознавча дуель» у вигляді експрес-опитування); методи кооперативного навчання (робота в малих групах, у парах, діалог, акваріум, карусель, пошук інформації, спільний проект); епізоди ситуативного моделювання (імітаційні ігри); методи опрацювання дискусійних питань (метод «ПРЕС», «займи позицію», «зміни позицію», дискусія, «ток-шоу») [38, с. 6–9]. Т. Паніна, Л. Вавілова класифікують інтерактивні методи навчання за трьома групами: дискусійні – діалог, групова дискусія, розбір ситуацій із практики; ігрові – дидактичні

і творчі ігри, у тому числі ділові й рольові, організаційно-діяльнісні; тренінгові – комунікативні тренінги, сензитивні тренінги [43].

Усі вони мають потенціал для стимулювання творчої активності школярів, хоча кожен прийом чи позакласний захід варто оцінити індивідуально.

Так, метод «мікрофон» цінний тим, що учні в конкретний навчальний момент повинні творчо змоделювати власну позицію в оцінці літературних фактів, розгорнути монологічне висловлювання на певну тему, здійснити судження з приводу прочитаного. Це вони можуть робити з приводу вивчених літературних творів. Зокрема, під час засідання літературно-дослідницького гуртка, присвяченого опрацювання додаткових (не включених до шкільних програм) літературних текстів одного з письменників-класиків, наприклад, драматургії Лесі Українки: «Оргії», «Боярині», «Касандри», «У пущі», «Камінний господар» та ін.

«Розумовий штурм» допомагає стимулювати колективний пошук певних рішень. Школярі висувають свої пропозиції в ситуації літературного дослідження чи створення художніх текстів. Зокрема, можна назвати таке літературно-дослідницькі завдання, що ляжуть в основу «мозкового штурму»:

«Яка з авторських назв М. Коцюбинського до повісті «Тіні забутих предків» є найбільш продуктивною, відповідною змісту літературного твору?» ("В зелених горах", "Тіні минулого", "Голос віків", "Відгомін передвіку", "Подих віків", "Голоси передвічні", "Спадок віків", "Дар предків забутих", "Голос забутих предків", "Сила забутих предків", "Тіні забутих предків").

У названому випадку мозковий штурм може перейти в дискусію, але учні все ж мають прийти до спільного рішення.

«Літературознавча дуель» має творчий потенціал, адже її учасники мають виявити здатність продукувати запитання тим, із ким змагаються. Ці

питання мають як репродуктивний, так і проблемний характер. У першому випадку «дуелянти» виявляють рівень свої літературних знань (наприклад, вгадати, із якого твору взято художній вислів), у другому – мають виявити здатність до роздуму, давши власне пояснення художньому явищу.

Метод «Акваріум» допомагає залучити всіх учнів до обговорення проблемної ситуації на основі літературного твору, розвивати здатність відстоювати власну думку та наводити аргументи, що підтверджують правильність висловлювання. Так, на уроках літератури можуть виникати різні оцінки поведінки персонажів, думки з приводу розв'язання певних проблем. Проте під час основних занять не завжди вистачає часу, щоб таку роботу виконати. Учитель переносить її в позаурочний час. Метод «Акваріум» дозволяє надати заходу нестандартного вигляду і разом з тим продовжити опрацювання програмового художнього твору.

Метод «Тренінг» дозволяє використовувати учнів у ролі вчителів. Діти мають навчити один одного, давши нові знання або виробивши нові уміння(останнє є пріоритетом). Наприклад, підготовлений учень дає решті класу визначення, що таке метафора, а далі проводить практичне заняття, демонструючи на певних художніх прикладах, як визначати «внутрішній механізм» мовного явища, що підлягає поняттю «метафора». Демонстраційні дії підготовленого учня переходять у виконання тренувальних вправ під керівництвом того ж учня.

«Інтелектуальна розминка» – корисний вид діяльності, який водночас дозволяє закріпити вже набуті знання школярів та підготувати учнів до вивчення нової літературної теми. Якщо під час проведення звичайних уроків «Інтелектуальна розминка» займає незначне місце на етапі підготовки учнів до засвоєння нового навчального матеріалу, то в позаурочний час вона може набувати вигляду методу, який називають «Брейн-ринг», що є змаганням з бліц-опитування, яка з учнівських команд швидше дасть правильну відповідь. Наприклад, за такими питаннями:

1. *«А без щастя, без віри й любові внутрі
Вічно жить - се горить вік у вік на кострі!»
(«Легенда про вічне життя» І.Франка)*
2. *«Ми є люди німецькії, а йдемо з землі турецької.
Ми собі ловці, удалії молодці»
(«Маруся» Г.Квітки-Основ'яненка).*
3. *«Провела я чоловіка аж до Києва. У Києві служити зосталась, а він
з військом кудись далеко на Литву пішов»
(«Інститутка» Марко Вовчок).*
4. *«Слава навіки буде з тобою,
Вольності отче, Богдане-герою!»
(«De libertate» Г.Сковороди).*
5. *«Знаю, що смерть – як коса замашна,
Навіть царя не обійде вона.
Байдуже смерті, мужик то чи цар,-
Все пожере, як соломуче пожежар.
Хто ж бо зневажить страшну її сталь?
Той, в кого совість, як чистий кришталі...
(«Всякому місту звичай і права» Г. Сковорода).*

Метод «Прес» допомагає розвивати мисленнєву систему дітей, стимулюючи їх висловлювати певні думки, розгортати судження, аргументувати, пояснювати тощо. Школярам пропонують продовжити речення, які за своєю структурою побудовані як пояснення певної істини. Ці синтаксичні конструкції починаються словами на зразок «Я думаю, що ...», «..., тому, що ...», «Зокрема ...», «Отже, ...» та под.:

1. *У повісті М. Коцюбинського «Дорогою ціною» змальовано сильні особистості, тому що...*
2. *Я думаю, що в поемі І. Котляревського «Енеїда» розкрито такі проблеми людського життя: ...*

3. У давньоруській поемі «Слово о полку Ігоревім» є риторичні звертання, зокрема...
4. Отже, творчість Олександра Довженка – це...

У позакласній роботі свою ефективність демонструє кейс-метод. Його роль вбачаємо у формуванні життєво необхідних навичок осмислення реальної ситуації, актуалізації оптимального комплексу знань, необхідних для вирішення проблеми, що не має однозначних рішень. З погляду вивчення літератури, кейс – це усвідомлення суто художньої ситуації, взятої з твору, яку вчитель використовує як педагогічний спосіб для поглиблення розуміння учнями певної теми або проблеми.

Посилена увага до аналізу учнями різноманітних ситуацій – окремий спосіб активізації творчої діяльності, адже ключовим складником названого методу навчання є активна позиція, орієнтована на вирішення певної проблеми (як сказано вище, ситуації можна обирати як із життя, так і з конкретних художніх текстів; завдання учнів – уявно продовжити їх аж до моменту повного вирішення проблеми).

У такий спосіб відбувається отримання учнями підґрунтя для теоретичної літературознавчої підготовки, для розуміння висловлених письменником ідей, що відбувається шляхом виявлення художніх закономірностей, пов'язаності елементів в структурі тексту, декларованих автором гіпотез з допомогою системи образів. Це забезпечує пробудження в учнів зацікавленості, активізацію розумових процесів, схильність до проведення дискусій. Діти отримують додаткову літературну й життєву інформацію, поглиблюють предметні знання, застосовують евристичне мислення та стратегічне планування, формують уміння вирішувати проблеми й узагальнювати. Вони комунікують, поєднують набуті раніше знання з реаліями навколишнього світу, перетворюють інформацію загального плану у власні цінності та вміння.

Тому для реалізації всього названого в позакласній роботі слід стимулювати творчу активність як спосіб самовираження школярів, схильність дітей пізнавати світ шляхом творчого переосмислення та перетворення, зокрема й матеріалу, узятото з літературних текстів. Тому набуває значення розвиток таких рис школярів, які дають можливість використовувати здобуті знання творчо. Наприклад: *сформулюйте запитання до фактів із біографії Олександра Довженка, якщо відповідями на ці запитання є такі речення:*

1. *Народився 11 вересня 1894 року в селі В'юниці на Чернігівщині. (Розкажіть, коли й де ви народилися.)*

2. *Батьки були неписемними, грамотним був лише дідусь, який походив із козацького роду. Родина жила не дуже заможна, тому що землі було трішки, до того ж вона була неродюча. У батьків народилося 14 дітей, але діти дуже швидко помирали від поганого життя та бідності. (Якою є ваша родина? Чи були у вас брати та сестри?)*

3. *У 1911 році Довженко вступив до Глухівського вчительського інституту. Коли відкрилась Академія мистецтв, він перейшов навчатися туди. Пізніше вступив до економічного факультету Київського комерційного інституту. (Розкажіть, будь ласка, про ваше навчання).*

4. *У 1926 році переїхав до Одеси і влаштувався режисером на кінофабрику. Перший фільм називався «Сумка дикур'єра». Він знятий у 1927 році. У цій стрічці Довженко зіграв свою єдину роль у кіно - кочегара. (Коли ви пов'язали своє життя з кіномистецтвом?).*

5. *Відомо, що великі поети в різні епохи знаходять своїх читачів. Так було з Т. Шевченком, О. Пушкіним, Дж. Байроном та іншими. Поет ніби народжується заново, бо творить не тільки для своїх сучасників. Щось подібне відбувається тепер і з творчістю Євгена Маланюка, ім'я якого впродовж багатьох десятиліть було під заборонаю. Книжки поета лежали в закритих спецфондах, і читач не знав його творчості, але це не*

заважало деяким митцям і критикам лити на Маланюка бруд. Як його тільки не називали: і «українським фашистом», і «духовним Квазіmodo», і «поетом апокаліптичних літ», і «поетом волюнтаризму». А Володимир Сосюра навіть оголосив поетові війну:

*Шановний пане Маланюче,
Ми ще зустрінемося в бою.*

Зустрічі, звісно, не відбулося, а Сосюра до останніх днів не міг собі вибачити того випадку. Ставлення до Маланюка було неоднозначним не тільки серед митців соціалістичного табору. Не шкодували для нього похмурих фарб і поети-емігранти: О. Ольжич, Ю. Липа, Ю. Клен.

Чому ж так войовниче, а іноді й вороже ставилися до поета товариші по перу? Сформулюйте тезу, наведіть 2–3 переконливі докази, які найкраще аргументуватимуть ваші міркування.

Отже, кейс-ситуації допомагають учням глибше збагнути літературну тему, розвинути уяву. Цей метод використовують з метою стимуляції творчої активності школярів, пробудження їх творчого інтересу. У процесі його використання виникають цікаві аналогії між ситуаціями, узятими з літературних текстів, і ситуаціями із життя, виникає глибоке емоційне співпереживання, відбуваються відкриття нового, учні потрапляють у ситуацію вибору між двома позиціями, вони здійснюють самостійну дослідницьку роботу.

На сьогодні все більшої актуальності набуває метод проєктів, що адаптує навчання до умов реального життя, удосконалює вміння самостійного пошуку необхідної інформації, її тематичного відбору, логічного структурування, репрезентації результатів та аргументованого відстоювання власного погляду на літературне явище чи поняття.

Є. Полат виділяє такі види проєктів: за провідним видом діяльності: дослідницький, творчий, ігровий, інформаційний; за належністю до предметної галузі: монопроєкт, міжпредметний проєкт; за характером

координації проекту: з відкритою, явною і прихованою координацією; за кількістю учасників проекту: індивідуальні, парні, групові; за тривалістю: короткострокові, довгострокові [33, с. 14].

У позакласній роботі з української літератури ефективними є різні види проєктів. Як підготовчі до виконання складних самостійних проєктних досліджень використовують *короткострокові проєкти*, завданням яких є підготувати невелику презентацію за темою планованого позакласного заходу, творчо підійти до її оформлення. Наприклад:

«Страви в поемі І. Котляревського «Енеїда» та їх рецепти».

«Що ми знаємо про архаїзми? Застаріла лексика в поемі І. Франка «Мойсей»».

«Діалектизми в новелах В. Стефаника. Що з ними робити в сучасному світі?».

Як видно з назв пропонованих проєктів, вони стосуються спеціальному вивченню мови художніх творів. На звичайних уроках літератури, як правило, не вистачає часу, щоб їх виконати й навіть презентувати. Тому позакласна робота – це той час, коли слід здійснювати додатковий крок із прилучення школярів до художньої специфіки мистецтва слова і разом із тим розвивати вміння здійснювати самостійну роботу, спрямовану на підготовку водночас і дослідницького, і творчого проєкту.

Такі завдання учні виконують, як правило, у парах, користуючись порадами й підказками вчителя-словесника. Практика засвідчує ефективність проєктної діяльності в розвитку креативності школярів. Це дає можливість реалізувати діяльнісний підхід до роботи в позаурочний час, зокрема змогу брати активну участь в процесі пошуку необхідних художніх матеріалів та їх творчої обробки, формувати самостійні вміння одержувати знання, систематизувати та узагальнювати, зіставляти, застосовувати результати навчання в нестандартних ситуаціях, презентувати, використовуючи мультимедійні засоби.

Поглибленню й творчому використанню цілісних знань учнів з української літератури сприяє інформація, представлена в проєктах про різноманітні тематичні особливості, наявні в літературних творах, на сторінках газет та журналів, зокрема:

«Жінки в житті Тараса Шевченка».

«Казка вчить, як на світі жити».

«Учимося мудрості в українських письменників».

«Колядки та щедрівки, які ми співаємо».

Працюючи над розробленням проєкту, учні не тільки опановують довідкову літературу, а й намагаються визначити місце отриманої інформації в освітньому процесі. Вони застосовують творчий підхід до того, як одержані знання використати на практиці, демонструють це під час проведення позакласних заходів (літературних вечорів, лекторіїв, зустрічей з митцями художнього слова тощо).

Дослідники вважають, що набуті під час реалізації навчального проєкту знання, уміння й навички у сфері літературних досліджень та літературної творчості вирізняються особливою міцністю й усвідомленістю, вони приносять творче задоволення, яке стимулює подальші пошуки школярів. Завдяки цьому виконання літературних проєктів підвищує інтерес до навчання, збільшує прагнення одержувати нові знання, стимулює бажання створювати власний творчий продукт, нестандартно використовувати одержаний досвід.

Отже, метод проєктів завжди сприяє дослідницькій діяльності учнів, формує вміння приймати відповідальні самостійні рішення, шукати шляхи одержання необхідних даних, висувати ідеї та припущення, прогнозувати подальше розв'язання поставлених задач. Усе це і є творча діяльність у момент позакласної діяльності школярів.

Погоджуємося з науковцями, що ефективне використання методу проєктів з метою розвитку творчих здібностей школярів на матеріалі української літератури визначається умовами, які включають в себе:

1) наявність важливої проблеми, що потребує додаткового вивчення і яка стимулює творчий пошук, вимагає широкого спектру знань, самостійна обробка інформації для її вирішення;

2) теоретична й практична значущість одержаних результатів, які з'являються тільки як наслідок застосування творчого підходу до їх одержання й обробки;

3) застосування видів діяльності відповідно до особливостей проєктування (вибір важливої теми, збір необхідної інформації, її обробка відповідно до поставлених завдань, оформлення одержаних результатів у паперовому або електронному вигляді, презентація і захист проєкту під час проведення спеціального позакласного заходу);

4) вибір та використання оптимальних для досягнення бажаних результатів методів літературознавчого дослідження;

5) створення умов для якісного усвідомлення учнями науково-дослідницької проблеми (її постановка, здійснення відповідного дослідження, що включає в себе віднайдення шляхів розв'язання проблеми, якісну експертизу вірогідності результатів, створення презентації);

6) максимальна самостійність творчої та дослідницької активності школярів;

7) якісна підготовка до виконання проєктів (інструктування: пояснення школярам особливостей науково-дослідницької діяльності, визначення кола важливих для учнів і посильних для самостійного опрацювання проблем, накреслення шляхів подальшої роботи);

8) оформлення одержаних учнями результатів проєктної діяльності – електронні презентації, паперові носії, відеозапис виголошеної доповіді чи колективного обговорення тощо.

Регулярне застосування *дидактичних ігор* також сприяє продуктивності позакласної роботи. Зокрема, навчальні ігри з української літератури широко використовуються в освітньому процесі як в основній, так і в старшій школі. Це розвиває інтелект, пізнавальну активність, критичне мислення учнів, стимулює до самостійного опрацювання інформації. Використання дидактичних ігор у позакласній роботі зміцнює розумові сили учнів, розвиває схильність до творчості, до комунікації з іншими учасниками навчального процесу, адже освітня діяльність відбувається способами, максимально наближеними до реальних умов.

Літературні ігри можуть бути різноманітними. Завдання стосуються особливостей сюжету, композиції, мови, образів-персонажів, тематики й проблематики, жанрових та стильових особливостей художнього тексту. Ці особливості виступають матеріалом для проведення ігор, у якому закодовані ті елементи, які стимулюють творчу активність.

Одним зі способів узагальнення знань про творчість митця є дидактична гра «Позмагаймося з письменником». Учитель називає вислови, узяті з художніх джерел, а учні мають відгадати, кого або чого в тексті вони стосуються. Наприклад, в 11 класі вони повинні відтворити, які основні думки висловив О. Довженко у фрагменті, узятому з його кіноповісті «Зачарована Десна». Для цього треба зробити певні текстуальні пропуски:

«Благословенна будь, моя ..... дівице Десно, що, згадуючи тебе вже багато літ, я завжди ....., почував себе невичерпно ..... і щедрим. Так багато дала ти мені ..... на все життя.

Далека .... моя! Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у ..... роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх ..... висипах, слухав ..... розмов на твоїх човнах і казання старих про .....,

що лічив у тобі ..... на перекинутому небі, досі, дивлячись часом униз, не втратив щастя бачити оті .... навіть у ... калюжах на життєвих шлях».

Учні не тільки заповнюють пропуски, але й коментують ті значення, які О. Довженко висловив у своїх оцінках Десни як річки його дитинства, що залишила в його душі незабутні враження.

Гра «Упізнайте за портретами» пропонує розрізнити персонажів твору або українських письменників за описом. Так, школярі одержують фрагменти текстів, у яких зосереджено портретні деталі літературних героїв (цікавий варіант – портретні описи стосуються різних персонажів із різних творів; школярі вгадують не тільки образ-персонаж, але й художній текст, із якого він узятий:

«..Ходив усе зібганий у поясі, а люди прозвали його Переломаний. Але хоч той горб його переломив, то політки давав добрі. ... бив палі, бив кілля, виносив на нього тверді кицьки трави і обкладав свою частку довкола, аби осінні і весняні дощі не сполікували гною і не заносили його в яруги. Вік свій збув на тім горбі» (Іван Дідух із новели В. Стефаніка «Камінний хрест»).

«Молоде довгасте лице було рум'яне. Веселі сині, як небо, очі світилися привітно й ласкаво. Тонкі брови, русяві дрібні кучері на голові, тонкий ніс, рум'яні губи — все подихало молодю парубочою красою. Він був схожий з виду на матір» (Лаврін Кайдаш із повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»).

«Він був без одежі. М'яке темне волосся покривало все його тіло, оточало круглі і добрі очі, заклинилось на бороді і звисало на грудях. Се був ...добрий лісовий дух, що боронить людей од нявок. Він був смертю для них: зловить і роздере» (Чугайстер із повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків»).

Гра стимулює ініціативу і творче мислення, сприяє формуванню вмінь діяти разом, підпорядковувати свої інтереси загальній меті, розвиває

логічне мислення, учить на основі вироблення вмінь і навичок організації своїх дій, поведінки приймати рішення в контексті гри. Ефективним є використання дидактичних ігор з доповненням їх творчими завданнями проблемного характеру, наприклад: *«Що, на вашу думку, було головним секретом популярності творів Остапа Вишні за його життя?»*

Одним із перспективних сучасних підходів є музейна педагогіка як варіант позакласної роботи. Вона надає додаткові можливості для формування особистості шляхом залучення школярів до дослідницької діяльності з метою створення шкільних музеїв, зокрема літературних. Школярі відшуковують необхідні матеріали про життя і творчість письменників, формують експозицію, використовують при цьому інформаційні технології. У такому процесі відбувається формування здатності критично мислити, здійснювати творчу діяльність, необхідну для розбудови тематичних музеїв, присвячених, наприклад, постаті видатного автора, що народився в місцях, де живуть діти.

Музейна педагогіка виникла не дуже давно. Музей – це унікальний, незмінний провідник у світ історії та культури, а музейна педагогіка зі своїми методами і засобами здатна посилити вплив на чутливу душу дитини, на формування світогляду, на гуманізацію освітнього процесу [2].

Музейна педагогіка – особливий розвивальний напрям, який уводить учня у світ історії та мистецтва, формує її культурні духовні виміри та національний світогляд і тим самим забезпечує виникнення життєвих орієнтирів, зацікавлює учнів поглибленим вивченням мистецтва слова.

Як і будь-яка система, музейна педагогіка включає в себе багато складників, кожен із яких надає поштовх учнівській творчій діяльності. Вона збільшує пізнавальні можливості школярів, стимулює їх естетичний розвиток, розумові властивості, а разом із тим популяризує українську книгу в середовищі дітей.

В умовах сучасної школи важко створювати літературні експозиції, які б відповідали всім законам музейної справи. У більшості випадків у школах виникають «мінімузеї» – невеликі простори (території, куточки, класи, коридорні приміщення), у яких розміщують створені вчителем та творчо обдарованими учнями експозиції. До пошуків або створення музейних експонатів залучають також батьків, усіх небайдужих. Мінімузей – це творчість багатьох людей (художників, оформлювачів, пошуковців та ін.). У колі дорослих працюють і школярі, які надають допомогу у виконанні різноманітних видів робіт, необхідних для виникнення музеїв.

Літературна спрямованість мінімузеїв різнобічна: повний огляд життя і творчості митця, розповідь про його дитинство, зв'язок із рідною школою, представлення найбільш видатних творів та ін. Наприклад: «Сосницьке дитинство Олександра Довженка», «Найбільш видатні твори нашого земляка», «У нашій школі вчився Улас Самчук» тощо.

Сучасні технології дозволяють створювати віртуальні експозиції, що є одним із способів творчої діяльності учнів. Школярі використовують інформаційні ресурси інтернету, знаходять потрібну інформацію, здійснюють її творчу обробку.

Екскурсантами також виступають учні, причому кожен веде свою літературну сторінку. Творчість учнів-екскурсоводів полягає у вмілому володінні словом, у здатності презентувати музейний матеріал максимально виразно.

Також слід відзначити, що музейна педагогіка посилює процес виховання особистості, формує особливий характер мислення, сприяє виникненню творчому колективу однодумців, які зацікавлені створити максимально виразну літературну експозицію.

Отже, можна констатувати: використання в позакласній роботі з української літератури імітаційних ігор, ток-шоу, дискусій, методу проєктів, мікрофону, літературознавчої дуелі, «мозкового штурму»,

мінімузеїв, відвідування театрів, створення музеїв та ін. є ефективним, адже вони значною мірою активізують інтелектуальну та творчу роботу школярів, яка покликана, зокрема, забезпечити мотивацію кожного учня в процесі шкільного навчання літератури, а також допомагає створити позитивну атмосферу спілкування, збагатити новими враженнями та судженнями.

Усе це відбувається під час позакласної роботи, яка суттєво розширює урочну систему навчання як за змістом літературного матеріалу, із яким зустрічаються учні, так і особливо за видами діяльності (частина з них під час проведення дійсних уроків не може бути застосованою, адже потребує значних затрат часу, підготовчої роботи або вихід за межі класної аудиторії – до музеїв, в актові зали, театри тощо).

У такий спосіб відбувається вивчення літератури з намаганням активізувати творчу діяльність учнів. Для цього потрібні чіткість у формулюванні літературних завдань й усвідомлення результатів, які треба досягти під час позакласної роботи, а також способів підведення підсумків, спонукання учнів до висунення власних оригінальних ідей, залучення учасників навчального процесу до планування й здійснення завдань об'єднання школярів, яке здійснює творчий задум.

Учні мають при цьому виявляти повагу й довіру один до одного. Учитель демонструє визнання, здійснює подяку за продемонстровані успіхи, надає учням можливість вільно приймати рішення, виявляти креативність як в усій спрямованості навчання, так і ситуативно залежно від проблем, що виникають у процесі здійснення позакласної роботи. У такий спосіб учитель-словесник стимулює творчу активності учнів у ході позакласної роботи, що забезпечує реалізацію запланованої вчителем мети на основі виконання творчих завдань різного характеру.

Отже, сучасні технології дозволяють суттєво розширити творчу активність школярів під час проведення різноманітних позакласних заходів.

Працюючи в цьому напрямі, потрібно створювати максимально сприятливі умови для розвитку творчого потенціалу кожної здобувача освіти, забезпечувати його самореалізацію в різних видах діяльності і позакласній зокрема.

Висновки до другого розділу

Позакласна робота має велику кількість варіантів за своїми формами, видами, методами й прийомами здійснення. Накопичений досвід позакласної роботи слід оцінити як такий, що створює широкі передумови для стимулювання творчої активності школярів. Практично всі види діяльності, можливі в позаурочній час, продуктивні щодо формування літературно-дослідницьких та літературно-творчих умінь школярів і стимулюють ті сторони загального психологічного розвитку, які необхідні в такому випадку.

Форми, види й методи позакласної роботи слід оцінювати з погляду їх ефективності для розвитку в школярів літературно-творчих здібностей, тобто здатності створювати оригінальні художні тексти, а також виконувати багато інших різноманітних дій, що впливають із природних нахилів кожної дитини.

Методисти запропонували широкий перелік позакласних заходів, у межах кожного з яких є свій простір для виконання творчих видів роботи. У методиці навчання літератури існують відповідні класифікаційні системи. У першу чергу слід назвати індивідуальні, групові й колективні форми діяльності, які здатні активізувати як окремих школярів, так і великі колективи учнівської молоді. Усім їм необхідно надавати творчої спрямованості, моделюючи певним чином поведінку дітей.

Отже, розвиток творчих здібностей можливий в таких формах індивідуальної позакласної роботи: виразне читання літературних творів напам'ять, підготовка виступів й виступи на різноманітні літературні теми, переклад іноземних текстів рідною мовою (за можливості), проведення спостережень художнього матеріалу, збирання фольклору (може бути й колективно), написання статей, виготовлення літературних карт та ін.

Групова діяльність також стимулює творчу активність. До неї належать: засідання літературних товариств, гуртів, клубів, студій, обговорення художніх творів, випуск шкільних літературних збірників й альманахів (на сьогодні це можуть бути електронні версії).

Колективні види літературно-творчої діяльності: літературні тижні, свята усної народної творчості, вечори художнього читання, поїздки літературними місцями, наукові конференції, ігрові вечори, вечори запитань та відповідей, знайомство з новими художніми виданнями, зі спогадами про письменників, прослуховування доповідей і рефератів, перегляд фільмів-екранізацій, оформлення шкільного літературного музею чи кабінету, літературні диспути тощо.

Проте в кожному випадку все залежить від постановки завдань, які вимагатимуть від учнів виконання дій творчого характеру.

Сучасна педагогічна думка стрімко збагачується сучасними навчальними технологіями, кожна з яких теж розширює можливості для творчої діяльності. Виділяють інтерактивні, ситуативні технології, технології відкритих питань та ін. У цьому просторі застосовують новітні методи інтерактивного навчання: «мікрофон», «розумовий штурм», «літературознавча дуель» діалог, акваріум, карусель, пошук інформації, спільний проект, метод «ПРЕС», «займи позицію», «зміни позицію», «ток-шоу»), ділові й рольові ігри, різноманітні тренінги, музейна педагогіка тощо.

У магістерській роботі описано ефективність кожного з названих методів у процесі організації творчої діяльності школярів, продемонстровано способи застосування названих методів під час проведення позакласних заходів, їх роль у розвитку творчої активності школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабійчук Т. Формування української ментальності у студентів педагогічного коледжу як результат екзистенційно-діалогічної парадигми (на матеріалі позакласної роботи з літератури) / Т. Бабійчук // Теоретична і дидактична філологія: Збірник наукових праць. – 2011. – Випуск 10. – С. 445-454
2. Башманівський О.Л. Формування інтелектуальних умінь старшокласників у процесі навчання предметів мовно-літературного циклу: Монографія / О. Л. Башманівський. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 193 с.
3. Біла О. М. Реалізація „рідномовних обов’язків” Івана Огієнка в позакласній роботі з учнями 5 – 7 класів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 „Теорія та методика навчання (українська мова)” / Олена Мансафівна Біла. – Одеса, 2002. – 20 с.
4. Боднар А. Я. Шляхи формування пізнавального інтересу особистості в процесі професійного самовизначення / А. Я. Боднар, Н. Г. Макаренко // Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота : сборник биографической информации / Нац. ун-т „Києво-Могилянська академія”. – К. : КМ Академія, 2014. – Т. 162. – С. 32
5. Бондаренко Г. Метод проектів як засіб удосконалення методичної компетентності майбутніх учителів української мови та літератури / Г. Бондаренко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 12. – Ч. 2 – С. 97–104.
6. Бондаренко Ю. Загальна модель шкільного навчання української літератури : монографія / Юрій Бондаренко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. – 392 с.
7. Бондаренко Ю.І. Методика шкільного вивчення української літератури на засадах ідеаційно-концептуального підходу: теорія і практикум. / Юрій Бондаренко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя – Ніжин: НДУ ім. М.Гоголя, 2012. – 199 с.
8. Бруднов А.К. Развитие дополнительного образования в условиях общеобразовательного учреждения / А.К. Бруднов // Воспитание школьников. – 1993. – № 2. – С.2.
9. Варій М. Й. Загальна психологія.: підр. [для студ. вищ. навч. закл.] / М. Й. Варій – [3-тє вид.]. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 1007.
10. Ващенко Г. Загальні методи навчання: Підручник для педагогів / Григорій Ващенко. – 1-е вид.– К. : Українська Видавнича спілка, 1997. – 441 с.

11. Венгер О. П. Психолого-педагогічні особливості розвитку пізнавальної діяльності студентів вищого навчального закладу: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Олександр Павлович Венгер. – Острог, 2014. – 225 с.
12. Гаврилюк В. Ю. Творча активність старшокласників як психолого - педагогічна проблема // Теоретико - методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Збірник наукових праць. – Вип. 8. – Кн. 1. – К., 2005. – С. 95-100.
13. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. 2-ге вид., доп. і випр. / С. У. Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, 2011. 552 с., с. 348
14. Горошкіна О. М. Формування мовної особистості випускника профільної школи: лінгводидактичний аспект / О.М. Горошкіна // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство): зб. наук. пр.– Вип.3.– С. 181 – 186
15. Грицай Н. Б. Активізація пізнавальної діяльності учнів основної школи у позакласній роботі з біології : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Наталія Богданівна Грицай. – Рівне, 2007. – 276 с.
16. Енциклопедія освіти / АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень ; [заст. голов. ред. О. Я. Савченко, В. П. Андрущенко ; відп. наук. секр. С. О. Сисоєва ; члени редкол.: І. Д. Бех, Н. М. Бібік, В. Ю. Биков та ін.]. – К. :Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
17. Інтерактивні технології навчання / [Пометун О. І., Пироженко Л. В., Коберник Г. І., Роєнко Л. М., Баліцька Н. Г.]. – К. :Науковий світ, 2004. – 86 с.
18. Ковбасенко Л. Позашкільні заклади Київщини: розвиток науково-дослідної діяльності учнів / Луїза Ковбасенко // Позашкілля. – 2010. – №11. – С.25 – 28.
19. Ковтун (Бугайчук) О. Основні підходи до розвитку українського літературного мовлення учнів у позакласній роботі / Олена Ковтун (Бугайчук) // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: зб. 207 наук. пр. – К., 2002. – Вип. 4. – С. 19 – 27.
20. Коменский Я. А. Великая дидактика : хрестоматия по истории зарубежной педагогики : [учеб. пос. для студентов пед. ин-тов] / Ян Амос Коменский ; сост. и автор вводных статей А. И. Пискунов. – [2-е изд., перераб.]. – М. : Просвещение, 1981. – 324 с.
21. Куцевол О.М. Життя і творчість письменника в дзеркалі «поетичної критики»: [навчальний посібник] / О.М. Куцевол. – Вінниця: 2010. – 280 с.
22. Кучерук О. А. Основи естетичного виховання в шкільному курсі української мови : Навч. посіб. для студ. вузів / О. А. Кучерук. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – 200 с.

- 23.Максименко С. Д. Загальна психологія. Навчальний посібник. – 3-є вид., перероб. і доп. / С. Д. Максименко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.
- 24.Назаренко Л. Ключові аспекти формування літературної компетентності учня-читача засобами медіаосвіти / Л. Назаренко //Вересень № 1 (92) 2022 с.25-37
- 25.Наукові основи методики літератури : навч.-метод. посібн. / [Волошина Н.Й., Бандура О.М., Гальонка О.А. та ін.]; за ред. Н.Й. Волошиної. – К. : Ленвіт, 2002. – 344 с.
- 26.Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (схвалена Указом Президента України від 25 червня 2013 року № 344 / 2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.
- 27.Пасічник Є.А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : навч. посібн. [для студ. вищих навч. закладів освіти] / Є.А. Пасічник. – К. : Ленвіт, 2000. – 384 с.
- 28.Промська А. А. Позакласна робота з рідної мови / А. А. Промська // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2007. – № 19/21. – С. 2 – 3
- 29.Педагогіка : навчальний посібник для студ. вищ. пед. навч. закладів / І. В. Зайченко. – К. : Освіта України, 2006. – 528 с.
- 30.Пентилюк М. І. Методика навчання української мови у таблицях і схемах : навч. посіб. / М. І. Пентилюк, Т. Г. Окунович. – К. : Ленвіт, 2006. – 134 с.
- 31.Передрій Г. Р. Позакласна робота з української мови в 4 – 8 класах: Посібник для вчителів / Ганна Передрій. – К.: Радянська школа, 1979. – 157 с.
- 32.Позакласна робота з рідної мови в школі / Упоряд. К. Ю. Голобородько. – Х. : Вид. група „Основа”, Б-ка журн. „Вивчаємо українську мову та літературу”; Вип. 2 (15)), 2005 – 144 с.
- 33.Практикум з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі : навчальний посібник / [О. М. Горошкіна, С. О. Караман, З. П. Бакум та ін.] ; за ред. О. М. Горошкіної, С. О. Карамана. – К. : АКМЕ ГРУП, 2015. – 250 с.
- 34.Програми курсів за вибором і факультативів з української літератури: 8 – 11 класи / за заг. ред. канд. пед. наук К. В. Таранік-Ткачук. –К. : Грамота, 2013. – 311 с.
- 35.Пультер С. Методика викладання української літератури в школі. Курс лекцій для студентів-філологів / С. Пультер, А. Лісовський. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2011. – 144 с, с. 121
- 36.Словник-довідник з української лінгводидактики : навч. посіб. / Кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк – К. : Ленвіт, 2015. – 320 с.
- 37.Словник-довідник з професійної педагогіки / За ред. А.В. Семенової. – Одеса: Пальміра, 200., с. 221

38. Солодюк Н. В. Лінгводидактичні засади функціонування інтерактивних методів на уроках української мови в старших класах : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.02 / Солодюк Наталія Володимирівна. – Луганськ, 2009. – 219 с.
39. Степанишин Б.І. Література – вчитель – учень (Самостійне вивчення учнями літератури) : Посібник для вчителя / Б.І. Степанишин. – К. : Освіта, 1993. – 240 с.
40. Токмань Г.Л. Методика навчання української літератури в середній школі : підручник / Г.Л. Токмань. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 309 с.
41. Ушинский К. Д. Педагогическая поездка по Швейцарии / К. Д. Ушинский // Собрание сочинений : в 10-ти тт. – М. – Л. : Изд-во АПН РСФСР, 1947- 1952. – Т. 3. – 1948. – 356 с.
42. Шевченко З.О. Основні методи вивчення літератури // Наукові основи методики літератури / за ред. Н.Волошиної. – К.: Ленвіт, 2002. – 344 с.
43. Шеремета П. Кейс-метод: з досвіду викладання в українській бізнес-школі / П. Шеремета, Г. Каніщенко. – Київ : Центр інновацій та розвитку, 1999. – 520 с.
44. Якимчук Б. А. Розвиток творчого мислення у підлітковому віці [Електронний ресурс] / Б. А. Якимчук. – Режим доступу: http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/280/1/rozvutok_tvorchogo_musleha.pdf
45. Якимчук М. Ю. Розвиток творчих здібностей лінгвістично обдарованих старшокласників гімназії у процесі навчання української мови : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Мирослава Юріївна Якимчук. – Рівне, 2015. – 297 с.